

Research Paper

Institution of Religion: Analysis of Grounded Theory of Religious Socialization

Mohammad Reza Hosseini^{*1} , Seyedah Zahra Farhanizadeh²

¹ Associate Professor, Department of Sociology, Faculty of Humanities, Ayatollah Borujerdi University (RA), Borujerd, Iran. m.hosseini@abru.ac.ir

² Master of Sociology, Department of Sociology, Faculty of Humanities, Ayatollah Boroujerdi University (RA), Boroujerd, Iran. s.farhanizadeh@yahoo.com

 [10.22080/ssi.2024.26847.2182](https://doi.org/10.22080/ssi.2024.26847.2182)

Received:

April 14, 2024

Accepted:

August 12, 2024

Available online:

March 1, 2025

Keywords:

Religious socialization, Spiritual self, Prayer orientation, Grounded theory.

Abstract

Objectives: This study aims to analyze how religious socialization is realized in prayer and present a local model of religious socialization based on prayer's role. **Method:** Using the qualitative approach, grounded theory method, through purposeful sampling and with maximum diversity, in-depth and structured interviews were conducted with 23 citizens of Bandar-e Emam Khomeini (RA) who pray daily. **Finding:** The results show that "religious socialization" is influenced by causal conditions (dependent on place, time, and mental conditions), underlying causes (individual conditions, family prayer orientation, friends' prayer orientation, and the dependence of the media approach on occasion), and intervening conditions (existential capacity, environmental pressure, structural performance, changing spirituality, and accessibility of side content). For this purpose, the citizens have adopted the strategy of "prayer orientation", which has resulted in some consequences (authenticity of desires, spiritual self, intentionality, monotheistic thinking, and cultivating a model). **Conclusion:** Prayer, as a social and individual action, is a suitable context for the religious socialization of activists in society. Religious socialization based on prayer is an interactive process in such a way that the prayer orientation strategy itself is influenced by two groups of factors, which are the background conditions (individual conditions, family prayer orientation, friends' prayer orientation, and media's opportunistic approach) and interventionist (existential capacity, environmental pressure, structural performance, changing spirituality, and accessibility of side content). Therefore, to facilitate religious socialization, it is necessary to eliminate or at least modify the limiting conditions and create or strengthen the facilitating conditions.

*Corresponding Author: Mohammad Reza Hosseini

Address: Department of Sociology, Faculty of Humanities, Ayatollah Borujerdi University (RA), Borujerd, Iran

Email: m.hosseini@abru.ac.ir

This is an open access article under the CC BY-NC-ND/4.0/ License

(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

2538-3612 © The Author(s)

Published by University of Mazandaran

Extended Abstract

1. Introduction

The lack of development of the spiritual dimension of human beings, morality, which plays a valuable role in the health of societies, faces the danger of destruction. In the modern world, religious rituals, including prayer, have been neglected, and one of the most important consequences is the weakening of spirituality. The promotion of materialism and the removal of spirituality and morality from human society have caused many atrocities, class divisions, absurdity, vulgarity, and the destruction of the family foundation. In religious socialization, in addition to transferring religious values and norms and reproducing religious education, religious experiences (developing spirituality) are also reproduced. Prayer is one of the most important aspects of realizing religious socialization. Religious socialization is a part of the general process of socialization, which is necessary for learning the accepted methods of providing religious-spiritual needs in religious society. The purpose of this article is to analyze how religious socialization is realized in prayer and to present a local model of religious socialization based on the role of prayer.

2. Method

Through Purposive sampling and with maximum diversity. The research approach is qualitative and the method is grounded theory. Qualitative data were collected through in-depth structured interviews. 23 participants from the citizens of Bandar Imam Khomeini (RA), were selected purposefully and according to the topic and according to the amount of prayer during the day, and the interviews continued until theoretical saturation was reached. Qualitative data

were analyzed during the three-step process of coding.

3. Finding

The results show that "religious socialization" is influenced by causal conditions (dependent on place, dependent on time, and mental conditions), underlying causes (individual conditions, family prayer orientation, friends' prayer orientation, and the dependence of the media approach on the occasion) and intervening conditions (existential capacity, environmental pressure, structural performance, changing spirituality, and accessibility of side content). For this purpose, the citizens have adopted the strategy of "prayer orientation" which has resulted in the consequences (authenticity of desires, spiritual self, intentionality, monotheistic thinking, and cultivating a model) brought along.

4. Conclusion

Neglecting the spiritual needs and cultivating the spirituality of man has resulted in harm to man and human society. If the process of religious socialization is realized in the right way, it can be an effective capacity to control many harms that man and today's society have to deal with. Dua and prayers are one of the most important areas for the realization of religious socialization, through which the spiritual needs of man are answered and spirituality is cultivated. The research results showed that if the strategy of prayer orientation is adopted, religious socialization, which is a part of the general process of socialization, will be realized. Sustained prayer orientation, while conveying religious concepts, provides the basis for self-made and human training, and reproduces religious experience. These factors, in total, cause

religious socialization. Prayer orientation shows: godliness, need and trust in God, and need for spirituality. The prayer orientation strategy is influenced by two groups of factors: contextual and intervening conditions. To facilitate the process of religious socialization, it is necessary to eliminate or at least adjust the limiting conditions and create or strengthen the facilitating conditions. The present research was able to show this mediating condition as a new achievement.

Funding

There is no funding support.

Authors' contribution

Study idea and design: (Hosseini and Farhanizadeh); Data collection: (Farhanizadeh); Qualitative data analysis and paradigm model presentation: (Hosseini and Farhanizadeh).

Conflict of interest

Authors declared no conflict of interest.

Acknowledgments

We are grateful to all the activists, especially the dear respondents, for accompanying the research.

علمی پژوهشی

نهاد دین؛ تحلیل داده‌بنیاد جامعه‌پذیری دینی

محمدرضا حسینی^{۱*} , سیده زهرا فرحانی زاده^۲

^۱ دانشیار، گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آیت‌الله بروجردی (ره)، بروجرد، ایران، m.hosseini@abru.ac.ir
^۲ کارشناس ارشد جامعه‌شناسی، گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آیت‌الله بروجردی (ره)، بروجرد، ایران، s.farhanizadeh@yahoo.com

 [10.22080/ssi.2024.26847.2182](https://doi.org/10.22080/ssi.2024.26847.2182)

چکیده

اهداف: هدف این نوشتار، تحلیل چگونگی تحقق جامعه‌پذیری دینی در دعا به‌عنوان یک کنش اجتماعی و ارائه یک الگوی بومی جامعه‌پذیری دینی مبتنی بر نقش دعا و نیایش است. روش مطالعه: در این پژوهش رویکرد روشی، کیفی و با استفاده از روش نظریه زمینه‌ای با ۲۳ نفر از شهروندان شهرستان بندر امام خمینی (ره) که روزانه دعا می‌خوانند، از طریق نمونه‌گیری هدفمند و با حداکثر تنوع، مصاحبه‌های عمیق و ساختاریافته انجام شد. یافته‌ها: یافته‌ها نشان می‌دهند «جامعه‌پذیری دینی» تحت تأثیر شرایط علی (مکان‌مندی، زمان‌مندی، شرایط روحی)، شرایط زمینه‌ای (شرایط فردی، دعاگرایی خانواده، دعاگرایی دوستان، رویکرد مناسبتی رسانه) و شرایط مداخله‌گر (ظرفیت وجودی، فشار محیط، عملکرد ساختاری، معنویت متغیر، دسترسی‌پذیری محتوای جانبی) می‌باشد. به این منظور شهروندان راهبرد «دعاگرایی» را اتخاذ کرده‌اند که پیامدهای (اصالت مطلوب‌ها، خود ملکوتی، نیت‌مندی، تفکر توحیدی، الگو پروری) را به دنبال داشته است. نتیجه‌گیری: دعا به‌عنوان کنش اجتماعی و فردی، بستری مناسب برای جامعه‌پذیری دینی کنشگران در جامعه است. جامعه‌پذیری دینی مبتنی بر دعا، یک فرآیند تعاملی است. به این صورت که راهبرد دعاگرایی خود تحت تأثیر دو دسته از عوامل است که همان شرایط زمینه‌ای (شرایط فردی، دعاگرایی خانواده، دعاگرایی دوستان، رویکرد مناسبتی رسانه) و مداخله‌گر (ظرفیت وجودی، فشار محیط، عملکرد ساختاری، معنویت متغیر، دسترسی‌پذیری محتوای جانبی) هستند. بنابراین به منظور تسهیل روند جامعه‌پذیری دینی لازم است شرایط تحدیدکننده، حذف یا حداقل تعدیل و شرایط تسهیل‌کننده، ایجاد یا تقویت شوند.

تاریخ دریافت:

۲۶ فروردین ۱۴۰۳

تاریخ پذیرش:

۲۲ مرداد ۱۴۰۳

تاریخ انتشار:

۱۱ اسفند ۱۴۰۳

کلیدواژه‌ها:

جامعه‌پذیری دینی؛ خود ملکوتی؛ دعاگرایی؛ نظریه زمینه‌ای.

* نویسنده مسئول: محمدرضا حسینی

ایمیل: m.hosseini@abru.ac.ir

آدرس: گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آیت‌الله بروجردی (ره)، بروجرد، ایران

این مقاله با دسترسی آزاد تحت مجوز بین‌المللی کربتو کامنز از نوع نسبت‌دادن-غیرتجاری-بدون انشقاق ۴/۰ است.

ناشر: دانشگاه مازندران © نویسنده(گان) ۲۵۳۸-۳۶۱۲

۱ مقدمه و بیان مسأله

با فرآیند جامعه‌پذیری، رفتار انسان سازمان‌دهی می‌شود. «هدف اول جامعه‌پذیری، گذر انسان از مرحله فردیت به مرحله شخصیت اجتماعی و هدف دوم آن انتقال فرهنگی و اجتماعی است» (Al-Khashali, 2012: 1). «تکامل اجتماعی انسان به طور بنیادی به ایجاد پیوندهای بادوام نخستین با دیگران بستگی دارد» (گیدنز، ۱۳۸۶: ۹۶). «برای اینکه انسان بتواند نیازهای زیستی خود را به نحوی تأمین کند که از لحاظ اجتماعی پذیرفته شده باشند، لازم است نظامی از الگوهای رفتاری را که همان هنجارهای فرهنگی تأیید شده هستند فراگیرد» (کوئن، ۱۳۸۷: ۱۰۲). «در جامعه‌پذیری دینی آن چه را که از آسمان نازل شده تفسیر، آموزش و دعوت به تطبیق عملی آن می‌کنند» (Al-Khashali, 2012: 141). از دیدگاه اسلام این امر «با فراهم کردن زمینه‌ها و عوامل رشد و تکامل همه‌جانبه انسان و هدایت مسیر تکاملی او به سوی وجود کامل، با برنامه‌ای منظم و سنجیده ممکن است» (ضرابی، ۱۳۹۸: ۱۱۷). تربیت دینی نیز عبارت است از: «شکوفای ساختن فطرت توحیدی انسان و تجلی آن در عمل عبادی او» (حاجی ده آبادی، ۱۳۹۹: ۲۳). دعا یکی از اعمال عبادی و از زمینه‌های تحقق جامعه‌پذیری دینی است. «دعا همان طلب کردن و درخواست نیازمندترین در تمام جوانب و ابعاد از بی‌نیازترین در تمام جوانب و ابعاد» (AlHassan, 2011: 26). این فرآیند به واسطه تجربه دینی فرد، آثاری به جای می‌گذارد. «تجربه دینی به لحاظ عاطفی در انسان تعلق ایجاد می‌کند و به لحاظ فکری زندگی او را معنادار می‌کند» (محدثی، ۱۳۹۱: ۱۸۵).

جامعه‌پذیری دینی^۱ لازمه بقای جوامع دینی است. در این فرآیند رفتار انسان برای تأمین نیازهای اساسی خود مطابق با صورت پذیرفته‌شده (الگوهای رفتاری پذیرفته‌شده) در جامعه دینی محقق می‌شود، نیایش و دعا به‌عنوان یکی از عوامل

محیاکننده بستر جامعه‌پذیری دینی با سایر عوامل جامعه‌پذیری دارای تفاوت است. در این فرآیند به واسطه تأمین معنویت و آموزه‌های درون متنی (ارائه تصویری از واقعیت انسان و انتظاراتی که از انسان متعالی وجود دارد) انسان را به سوی خودسازی و خودتغییری آگاهانه و انتخاب‌گرانه سوق می‌دهد. اما از این جهت که به واسطه تعامل مستمر و پایدار (با خالق برتر و الگوهای متعالی)، نظامی از الگوهای رفتاری نهادینه می‌شوند با سایر عوامل جامعه‌پذیری دارای شباهت است. عوامل جامعه‌پذیری همچون خانواده دعاگرا، همسالان دعاگرا و ... جامعه‌پذیری دینی فرد را رقم می‌زنند. «جامعه‌پذیری دینی فرآیندی تعاملی است که از طریق آن عوامل اجتماعی بر باورها و درک مذهبی افراد تأثیر می‌گذارند» (Golo et al., 2019).

در دنیای مدرن، مناسک دینی از جمله دعا مورد بی‌اعتنایی واقع شده‌اند که یکی از مهم‌ترین تبعات آن تضعیف معنویت است. «ترویج مادی‌گری و حذف معنویت و اخلاق از جامعه بشری موجب کثرت ظلم‌ها، شکاف‌های طبقاتی، پوچی، ابتذال و درهم ریختن بنیاد خانواده شده است» (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۸۹: ۴۲). مطالعات علمی نشان داده‌اند جامعه‌پذیری دینی با شایستگی‌های اجتماعی ارتباط مثبت دارد (Seol & lee, 2012). اهمیت موضوع با توجه به اهدافی که در جامعه‌پذیری دنبال می‌شود، نمایان است. اهدافی همچون: انتقال فرهنگ، پرورش تمایلات، هدایت انگیزه‌ها، درونی‌کردن ارزش‌ها و هنجارها، آموزش نقش‌ها و مهارت‌ها. مطالعات علمی نشان داده‌اند که دعا و نیایش در کنار درمان‌های طبی، در کنترل و بهبود بیماری‌های جسمی و روانی مؤثر هستند (رفیعی، ۱۳۹۰). تبعات تقویت یا تضعیف نقش دعا و جامعه‌پذیری دینی در جامعه اهمیت موضوع را در تحقیقات اجتماعی نمایان می‌سازد. برای پی‌بردن به اینکه آیا دعا و نیایش صرفاً تأثیر فردی و جنبه‌ای شخصی دارد یا فرآیندی تعاملی است که می‌تواند

¹ Religious Socialization

نتیجه، تحولات دین‌داریشان در مقایسه با دختران چندان مشهود و اساسی و همه‌جانبه نبوده است.

نتایج پژوهش کیفی ابراهیمی، دسترنج، عرب (۱۴۰۰) با عنوان «واکاوی کنش‌های گفتاری در تبیین آموزه‌های تربیتی دعای مکارم‌الاخلاق، علوم قرآن و حدیث» نشان داد؛ براساس نظریه کنش گفتاری^۱ جان سرل، کنش ترغیبی که ساختار اصلی دعا را شکل می‌دهد در قالب درخواست‌هایی برای نیل به وضعیت مطلوب است. ترکیب کنش ترغیبی با کنش اظهاری در فرآیند تربیت فردی و اجتماعی انسان، به مثابه الگویی تلقی می‌شوند که مبتنی بر کرامت بخشی به انسان است.

آبدار، جوادزاده (۱۳۹۹) در پژوهشی با عنوان «بررسی تأثیر مشاوره گروهی مبتنی بر قرآن و نیایش بر سلامت معنوی دختران بازپروری بهزیستی شهر اصفهان» به بررسی تأثیر مشاوره گروهی مبتنی بر قرآن و نیایش بر سلامت معنوی با روش شبه‌آزمایشی پیش‌آزمون - پس‌آزمون پرداختند و نشان دادند که این نوع مداخله بر سلامت معنوی و خرده‌مقیاس وجودی تأثیرگذار بوده است.

نتایج پژوهش کشاورز یامچی (۱۳۹۹) تحت عنوان «تأثیر نماز و نیایش در تقویت ابعاد معنوی انسان» نشان داد که بعد معنوی نیایش نیاز روز انسان هست. امنیت روانی به‌عنوان نتیجه نیایش؛ نیاز نخست انسان است که در سایه آن بالندگی انسان تحقق می‌یابد.

نتایج پژوهش محسن پور، حسینی (۱۳۹۷) تحت عنوان «بررسی تأثیر دعا و نیایش در زندگی انسان از نظر آیات و روایات» نشان می‌دهد؛ دعا سپر اهل ایمان است و بیماری‌های روحی و روانی و جسمی را شفا می‌بخشد. یافته‌های پژوهش کمی شیخ الاسلامی و پرسا (۱۳۹۷) تحت عنوان «اثر بخشی آموزش دعا و نیایش بر استرس ادراک‌شده زنان

بستری برای جامعه‌پذیری دینی فراهم کند، می‌طلبد در حوزه‌های مختلف علوم اجتماعی به این موضوع پرداخته شود. در این پژوهش سعی شده است با رویکردی جامعه‌شناسانه و با استفاده از روش کیفی، نقش دعا در جامعه‌پذیری دینی تحلیل شود.

سؤال اصلی پژوهش این است که دعا و نیایش چگونه و با استفاده از چه مؤلفه‌هایی می‌تواند در جامعه‌پذیری دینی مؤثر عمل کنند؟ و فرآیند جامعه‌پذیری دینی به واسطه دعا و نیایش چگونه تحقق می‌یابد؟

۲ پیشینه پژوهش

در میان پژوهش‌های داخلی نتایج پژوهش طالبان (۱۴۰۱) با عنوان «مطالعه تطبیقی ارتباط دین و به-هم‌پیوستگی اجتماعی در ایران» نشان داد که دین عامل مهمی در تقویت به‌هم‌پیوستگی اجتماعی است، حتی هنگامی که اثرات توسعه‌یافتگی، کنترل و حذف شوند.

نتایج پژوهش کمالی اردکانی و همکاران (۱۴۰۱) با عنوان «تحولات دین‌داری در بین دو نسل از زنان: مطالعه موردی: زنان منطقه ۴ تهران» نشان داد؛ بررسی تطبیقی تحولات دین‌داری میان مادران و دختران نشان می‌دهد که دختران به دلایلی چون حضور در دانشگاه، ارتقای سطح سواد و تحصیلات، تقویت روحیه پرسش‌گری و نقادی، تجربه تحول در دین‌داری را از سرگذرانده‌اند و به نقادی و بازاندیشی در دین‌داری خود اقدام نموده‌اند، به‌گونه‌ای که بخش مهمی از باورها و اعمال دینی‌ای را که در گذشته به سهولت و بدون هرگونه پرسش‌گری انجام می‌داده‌اند، کنار نهاده‌اند. در مقابل، ازآنجا که مادران، جامعه‌پذیری دینی و نیز تجربه‌ها و زیست-جهان متفاوتی داشته‌اند و به دلایلی نتوانسته‌اند در محیط‌های دانشگاهی حاضر شوند، بازاندیشی چندان در دین‌داریشان وجود نداشته است. در

تحت عنوان «تأثیر دعا و نیایش بر میزان شادکامی (مطالعه موردی: زنان شرکت‌کننده در مراسم اعتکاف استان یزد)» طبق طرح شبه‌آزمایش پیش‌آزمون - پس‌آزمون نشان می‌دهد که بین معنویت و شادکامی، رابطه مثبت، مستقیم و معناداری وجود دارد.

در میان پژوهش‌های خارجی مرتبط با موضوع پژوهش: نتایج پژوهش پیمایشی آی و همکاران (۱۳۸۱) تحت عنوان «نقش نیایش در بیماری که بای پس عروق کرونری شده‌اند» نشان می‌دهد نیایش بعد از بای پس عروق کرونری، موجب بهبودی و سلامت روانی - عاطفی بیماران شده است.

پژوهش کرازو^۱ (۲۰۰۴) تحت عنوان «ارزیابی روابط بین انتظارات نماز، نژاد و عزت نفس در اواخر عمر» نشان می‌دهد که احساس ارزشمندی زمانی بالاتر می‌رود که افراد مسن‌تر معتقد باشند که فقط خدا می‌داند چه زمانی بهتر است دعا را اجابت کنیم و فقط خدا بهترین راه را برای اجابت آن می‌داند. در مقابل، عزت نفس در میان سالمندانی که معتقدند دعاها فوراً مستجاب می‌شود و معتقدند دقیقاً همان چیزی را که می‌خواهند دریافت می‌کنند، کمتر است.

سئول، لی^۲ (۲۰۱۲) در پژوهشی تحت عنوان «اثرات جامعه‌پذیری دینی و هویت مذهبی بر عملکرد روانی اجتماعی در نوجوانان آمریکایی - کره‌ای» هویت مذهبی را به‌عنوان میانجی و تعدیل‌کننده بین اجتماعی‌شدن مذهبی توسط والدین، همسالان و مربیان مذهبی و عملکرد روانی-اجتماعی (یعنی شایستگی اجتماعی درونی کردن و بیرونی کردن مشکلات رفتاری) در بین ۱۵۵ نوجوان آمریکایی - کره‌ای مورد بررسی قرار داد. جامعه‌پذیری مذهبی توسط والدین و همسالان با هویت دینی و شایستگی اجتماعی نوجوانان ارتباط مثبت داشت.

سرپرست خانوار تحت پوشش کمیته امداد امام خمینی (قدس سره) با استفاده از شیوه نیمه-آزمایشی با طرح پیش‌آزمون-پس‌آزمون، نشان می‌دهد؛ آموزش دعا و نیایش در کاهش استرس ادراک-شده زنان سرپرست خانوار اثربخش است.

نصیری خلیلی و حیدری فر (۱۳۹۷) در پژوهشی کیفی تحت عنوان «آثار روان‌شناختی دعا و نیایش با خدا و تأثیر آن بر سلامت روح و روان» نشان دادند؛ از جمله راه‌های مؤثر در ایجاد احساس امنیت روانی در جوانان، ارتباط بی‌واسطه با خداوند است. نتایج پژوهش غلامی، خوشناموند (۱۳۹۴) تحت عنوان «بررسی تأثیر تربیتی «دعا» و تلاش در شؤونات زندگی» نشان می‌دهد که دعا با جهت دادن به نوع نگاه انسان، وجه دیگری از عبادت را ترسیم می‌کند. مقوله مورد توجه در این پژوهش، تحلیلی از سه نوع تعامل دعا و تلاش با عناوین: ۱. همنشینی ۲. جانشینی ۳. خانه‌نشینی، در عرف یا اجتماع. در اثر باور به هرکدام از این موارد، کارکرد و تأثیرات ویژه‌ای از دعا مورد انتظار خواهد بود.

پژوهش نجاتی حسینی (۱۳۹۲) تحت عنوان «دعا: یک کنش اجتماعی - دینی مؤثر، مستمر، فراگیر (تحلیل ادبیات دعاپژوهی)» با استفاده از روش تحلیل محتوا و تحلیل ثانویه حاکی از آن است که سه گونه دعا متصور است: دعای ابراهیمی، دعای اسلامی و دعای شیعه و سرآمد آن دعای اسلامی ابراهیمی که خصیصه ممتاز آن تجلی نیاز و عشق، احساس عارفانه، خودآگاهی اجتماعی و ابراز ایدئولوژی است.

جلودار زاده، لطفی گودرزی (۱۳۹۱) در پژوهش کیفی تحت عنوان «درمان افسردگی با دعا و نیایش» نشان دادند که عوامل مذهبی از جمله: ایمان به خدا، باورهای مذهبی، پرداختن به دعا و نیایش می‌توانند در امر درمان و پیشگیری از اختلالات روانی از جمله افسردگی به نحو مؤثری به کار برده شوند. نتایج پژوهش مهرغفوری، ایوبی، دره زرشکی (۱۳۹۰)

² Seol & Lee¹ Krause

الگوی بومی از علل و پیامدهای دعاگرایی شهروندان به‌عنوان بستری برای جامعه‌پذیری دینی است.

۳ ملاحظات نظری

برخلاف پژوهش‌های کمی که نظریات در آن یک چهارچوب از پیش تعیین شده ایجاد می‌کنند در پژوهش‌های کیفی در فرآیند تحقیق، تحلیل و کدگذاری برای محقق راه‌گشا خواهند بود به همین جهت تحت عنوان «ملاحظات نظری» مورد استفاده قرار می‌گیرند. در حوزه جامعه‌پذیری می‌توان به نظریات زیر اشاره کرد:

«برگر فرآیند جامعه‌پذیری را جریانی می‌داند که در آن نسل جدید مطابق با برنامه نهادهای جامعه، زندگی کردن در جامعه را یاد می‌گیرد. فرد در این مرحله نه تنها معانی عینیت یافته را یاد می‌گیرد؛ بلکه هویت، خود و ساخت اجتماعی را نیز فرا می‌گیرد. افراد شناخت و آگاهی خود را از پدیده‌ها و واقعیت‌های اجتماعی در زندگی روزمره، از طریق تعامل و ارتباطات با دیگران، تعبیر و تفسیر از آن‌ها و پدیده‌های اجتماعی و رفتاری که در اطراف آن‌ها انجام می‌شود، به دست می‌آورند و به این وسیله، جهان پیرامون را برای خود معنی‌دار می‌کنند. این همان چیزی است که برگر از آن تحت عنوان درونی کردن یاد می‌کند. فرآیند درونی کردن و اجتماعی شدن در طول عمر انسان ادامه دارد؛ زیرا جامعه بر حسب دیالکتیکی پیش رونده متشکل از سه عامل اساسی بیرونی‌سازی^۳، عینی‌سازی^۴ و درونی‌سازی^۵ فهمیده می‌شود. این مراحل در طول زمان به صورت دیالکتیکی و هم‌زمان و نه به صورت متوالی، همراه انسان هستند. درونی کردن دنیای خارج بی‌واسطه روی نمی‌دهد، بلکه توسط میانجی‌گرانی روی می‌دهد که واقعیت‌ها را با دو صافی موقعیت اجتماعی و خصوصیات روحی‌شان گزینش و به کودک منتقل می‌کنند. در جوامعی که توزیع دانش و تقسیم کار در سطوح بالاتری است، تقارن میان واقعیت عینی

گولو و همکاران^۱ (2019) در پژوهشی تحت عنوان «عوامل اصلی جامعه‌پذیری دینی و درک بزرگسالان جوان از دین: پیوندها و قطع ارتباطها» نشان دادند جامعه‌پذیری مذهبی فرآیندی تعاملی است که از طریق آن عوامل اجتماعی بر باورها و درک مذهبی افراد تأثیر می‌گذارند. عوامل جامعه‌پذیری تنها در صورتی بر افراد تأثیر می‌گذارند که منبع ارتباطی قابل اعتماد و ارزشمند داشته باشند و تجربیات تنها در صورتی می‌توانند به فهم دینی کمک کنند که ایمان دینی شکل گرفته باشد.

ایموجرا و همکاران^۲ (2024) پژوهشی با عنوان «اجتماعی شدن قومی - نژادی، خانوادگی و مذهبی در ترویج کنشگری در میان مسیحیان آسیایی آمریکایی» انجام داده‌اند، نتایج این پژوهش نشان داد که به‌کارگیری بینش‌های فرهنگی از زمینه‌های مختلف برای پرداختن به تبعیض در جامعه مسیحی تأکید می‌کند، توجه به بینش فرهنگی می‌تواند از مسیحیان محافظت کرده و تحقیقات آتی باید به طیفی از باورها و اعمال در مسیحیت بپردازد که با خانواده‌ها و فرهنگ تلاقی داشته و زمینه مشارکت برای کنش اجتماعی را فراهم آورد.

همان‌طور که از مرور پژوهش‌های پیشین مرتبط با موضوع برمی‌آید، اغلب این پژوهش‌ها با استفاده از رویکرد کمی و پیمایشی انجام شده بر ابعاد خاصی از موضوع تمرکز کرده‌اند، همچنین این پژوهش‌ها یک سو به بودند، تأثیر دعا و نیایش را بررسی نموده‌اند؛ درحالی‌که به عوامل اثرگذار بر دعاگرایی توجهی نشده است. تعدادی از پژوهش‌ها که رویکردشان کیفی بوده نگاهی روان‌شناسانه یا دورن دینی به موضوع داشته‌اند. هیچ پژوهشی رابطه میان دعا و نیایش و جامعه‌پذیری دینی را بررسی نکرده است. درحالی‌که رویکرد پژوهش حاضر جامعه‌شناسانه و با استفاده از روش کیفی، درصدد کشف ابعاد پدیده جامعه‌پذیری دینی و ارائه یک

⁴ Objectification

⁵ Internalization

¹ Golo et al

² Ichimura et al

³ Externalization

تنها بعد از وقوع عمل، از آن باخبر می‌شود. «من» واکنش فوری کنشگر است، به «در من» نهیب می‌زند و در مقابل آن واکنش نشان می‌دهد. «خود» محصول رابطه من و در من است. «من» واکنش فرد را در مقابل رویکرد سازمان‌یافته اجتماع به همان سان که در تجربه شخصی نمایان می‌شود، نشان می‌دهد. این واکنش به نوبه خود، رویکرد سازمان‌یافته اجتماع را دگرگون می‌کند. من حس ابتکار و آزادی به انسان می‌بخشد و هرگز یکسره قابل محاسبه نیست. رویکردهای دخیل در این قضیه، از گروه برمی‌خیزند، اما فردی که این رویکردها درون او سازمان می‌گیرند، این فرصت را دارد که به این رویکردها حالتی بخشد که قبل از این هرگز به خود ندیده بودند» (ریتزر، ۱۳۹۱: ۲۸۰).

همچنین در زمینه نقش دعا و نیایش و معنویت بر شخصیت و رفتار اجتماعی انسان می‌توان به نظریات زیر اشاره کرد:

«جیمز معتقد است؛ در باطن انسان یک حس «درک واقعیت‌ها» وجود دارد که هم عمیق‌تر و هم کلی‌تر از حس‌های دیگر، وجود اشیا را بدون واسطه به اطلاع ما می‌رساند. دیگر حس‌ها برای اینکه در انسان منشأ اثر واقع شوند باید این حس «درک واقعیت» را در انسان برانگیزند. هرگاه مفاهیم مذهبی این حس درک حقیقت را متأثر ساخت چنان اعتقادات مذهبی ریشه‌داری در انسان پدید می‌آیند که در مقابل همه انتقادات و ایرادات پایداری می‌کنند (جیمز، ۱۳۴۳: ۳۷). احساسی که انسان موقع دعا درک می‌کند؛ یک اصل روحانی که به یک معنی از اوست و در عین حال از او جداست، در مرکز نیروی شخصی او اثری زندگی‌بخش نموده و زندگی نوینی به او می‌بخشد (جیمز، ۱۳۴۳: ۲۰۶). بارزترین خصوصیات زندگی مذهبی از نظر جیمز: ۱. دنیای مرئی و محسوس ارزش معنوی خود را از عالم غیب دریافت می‌کند. ۲. وحدت با عالم غیب برای انسان هدف نهایی است. ۳. دعا و نماز، کاری اثربخش است. نتیجه آن: ایجاد یک جریان قدرت و نیروی

و ذهنی کم‌تر است و پرورش اجتماعی با توفیق کم-تری همراه است» (حیدری، ۱۳۹۲: ۱۱۴-۱۰۹).

«در دیدگاه بلومر جامعه‌پذیری با اجتماعی شدن تفاوت دارد. انسان در فرآیند یادگیری و آموختن هنجارها در دوران کودکی، نخست جامعه‌پذیر شده و سپس در ارتباط و کنش با دیگران اجتماعی می‌شود. این فرآیند را شامل دو مرحله می‌داند: ۱. جامعه‌پذیری (یادگیری) ۲. اجتماعی شدن. فرآیند جامعه‌پذیری از نظر بلومر، به معنای فهمیدن راه‌ها و اهداف مشترک موجود در جامعه است و تنها بعد از جامعه‌پذیری است که فرآیند اجتماعی شدن می‌تواند رخ دهد» (تنهایی، ۱۳۹۴: ۲۹۵).

«فرم به دو گونه منش باور دارد: منش فردی^۱ و منش اجتماعی^۲. منش اجتماعی هسته مرکزی که بین افراد یک جامعه فرهنگی مشترک است. از آنجاکه هر یک از اعضای جامعه موظف است با خواسته‌های سیستم اجتماعی هماهنگی داشته باشد. وظیفه منش اجتماعی قالب‌ریزی انرژی انسان در جهت اهداف و مقاصد جامعه و هم‌نوایی افراد با آن است؛ نه تمایلات شخصی. در صورت غالب شدن منش فردی بر هنجارها یا همان منش اجتماعی، بنیان سلامت و تکامل انسان پی افکنده می‌شود و پیروی از هنجارهای عمومی بشری را ممکن می‌سازد. فرم ملاک سلامت جوامع را هم‌سوئی آن‌ها با طبیعت انسان و نیازهای اصیل او می‌داند. فرم جوامعی را ناسالم معرفی می‌کند که انسان را وادار به اعمالی کند که صرفاً هدف آن‌ها برآوردن اهداف جامعه است» (تنهایی، ۱۳۹۴: ۳۸۵-۳۸۴).

«دو عنصر بنیادی «خود» در نظر مید، من (خود فاعلی) و در من (خود مفعولی) است. «در من»، بخشی از خود است که کنشگر از آن آگاهی دارد و درواقع همان ملکه ذهن شدن رویکرد سازمان‌یافته دیگران یا دیگری تعمیم‌یافته است که نیروهای سازشگری و نظارت اجتماعی را باز می‌نماید. «من» بخشی از خود است که کنشگر از آن آگاهی ندارد.

² Social Character

¹ Individual Character

که به طور محسوس دارای آثاری مادی و معنوی می‌باشد» (جیمز، ۱۳۴۳: ۱۷۷).

«مطهری معتقد هستند حس مذهبی یک حس انسانی است. اگر بنا باشد تربیت انسان کامل باشد باید این بعد تقویت شود. حتی در انسان نیمه‌کامل، این قسمت از وجود تعطیل نمی‌شود، همان‌گونه که سایر قسمت‌های اصیل وجود انسان نمی‌توانند تعطیل باشند» (مطهری، ۱۳۸۵: ۲۱۷). «انسان دارای دو نوع من است: یکی «من» ملکوتی^۱ که در بقای خود به طبیعت نیاز ندارد و مرتبه دیگر از وجود انسان، طبیعت است» (مطهری، ۱۳۸۵: ۱۶۳). «مطهری معتقد است اراده با میل متفاوت است. اراده وابسته به عقل انسان است، برخلاف میل که وابسته به طبیعت انسان است. میل از نوع کشش و جاذبه است که اشیای مورد نیاز، انسان را به سوی خود می‌کشند و به هر اندازه که میل شدیدتر باشد، اختیار از انسان مسلوب‌تر است: یعنی در اختیار یک قدرت بیرون از خود است، برعکس اراده که یک نیروی درونی است. انسان با اراده، خودش را از تأثیر نیروهای خارج مستقل می‌کند. اراده هر مقدار که قوی‌تر باشد، بر اختیار انسان افزوده می‌شود و انسان بیشتر مالک خود و کار خود و سرنوشت خود می‌گردد» (مطهری، ۱۳۸۵: ۲۱۳).

۴ روش پژوهش

این پژوهش با اتخاذ رویکرد کیفی و مبتنی بر روش نظریه زمینه‌ای^۲ انجام شده است. «نظریه زمینه‌ای یک طرح تحقیق کیفی است که بر اساس آن تبیین عام از یک فرآیند، کنش یا تعامل مبتنی بر دیدگاه مصاحبه‌شوندگان صورت می‌گیرد» (ایمان، ۱۳۹۷: ۷۰-۷۱). جامعه هدف پژوهش حاضر، شهروندان شهرستان بندر امام خمینی (ره) بوده‌اند که روزانه به دعا و نیایش و ذکر می‌پرداختند. به همین منظور از شیوه نمونه‌گیری هدفمند با معیار گرایش به دعا، مناجات و راز و نیاز با خدا و حداکثر تنوع از حیث سن، جنسیت، تحصیلات، اشتغال و شرایط خانواده

انجام شد. «در نمونه‌گیری هدفمند محقق به طور فعالانه مفیدترین و مناسب‌ترین نمونه را برای پاسخ‌گویی به پرسش تحقیق انتخاب می‌کند. چنین چیزی می‌تواند توسعه ساختاری از متغیرها و مفاهیم را دربرگیرد که ممکن است بر نقش فردی تأثیرگذار بوده و بر مبنای دانش کاربردی تحقیق از حیطة تحقیق، ادبیات موجود و شواهد حاصل از خود تحقیق استوار باشند» (ازکیا، ۱۳۹۶: ۲۴۵). در کنار نمونه‌گیری هدفمند از نمونه‌گیری نظری استفاده شد. «در نمونه‌گیری نظری هم‌زمان با مراحل تحقیق از جمله جمع‌آوری اطلاعات از افراد اولیه، تحلیل این اطلاعات تا زمان اشباع همه دسته‌ها و زمینه‌ها ادامه می‌یابد و بعد از آنکه دسته یا زمینه دیگری اضافه می‌شود، هم‌زمان با تکامل تئوری، نمونه‌ها انتخاب می‌شوند» (ازکیا، ۱۳۹۶: ۲۴۴-۲۴۵). فرآیند انتخاب نمونه بر مبنای نمونه‌گیری نظری و تحلیل داده‌ها تا رسیدن به اشباع نظری و عدم دریافت داده جدید، ادامه داشت. «اشباع مقوله وابسته به نمونه‌گیری نظری در کسب اطلاعات لازم و میزان اطمینان در تبیین نظری به دست آمده است، در مرحله اشباع نظری، نظریه ساخته می‌شود» (ایمان، ۱۳۹۷: ۸۸). به این منظور تعداد ۲۳ مصاحبه عمیق و ساختاریافته شامل ۱۱ آقا و ۱۲ خانم به جهت تنوع دین‌داری‌شان، انجام شد و رده سنی ۵۰-۲۰ سال انتخاب شد تا اثرات تنوع سنی بر معنویت و دعاگرایی نمایان شود. به منظور کشف مفاهیم ذهنی کنشگران نسبت به اثرات دعاگرایی و توسعه یک نظریه زمینه‌ای در این خصوص از تمامی مصاحبه‌شوندگان سؤالات یکسان و مشخصی در طول فرآیند مصاحبه پرسیده شد. از مصاحبه ۲۰ داده‌ها تکراری بودند و به اشباع نظری دست یافته شد.

شیوه کدگذاری در این پژوهش به منظور بازنمایی آن چه در ورای داده‌های خام وجود دارد به این صورت است که پس از پیاده‌سازی هر مصاحبه کدگذاری سه مرحله‌ای: کدگذاری باز، کدگذاری

² Grounded theory

¹ Spiritual self

معنویت متغیر، دسترسی‌پذیری محتوای جانبی) شرایط زمینه‌ای (شرایط فردی، دعاگرایی خانواده، دعاگرایی دوستان، عملکرد مناسبی رسانه)، پیامدها (اصالت مطلوب‌ها، خودملکوتی، نیت‌مندی، تفکر توحیدی) در جای مخصوص خود در مدل پارادایمی قرار گرفتند. در ضمن محقق با تحلیل هر مصاحبه و تکمیل بخش‌های مدل پارادایم به مرور بررسی نموده است که آیا همچنان مفهوم یا مضمونی مورد نیاز هست که تفسیر پدیده و روابط عوامل اثرگذار آن را کامل‌تر نماید یا خیر؟ به عبارت دیگر مدل پارادایم به حد قابل قبول برای تفسیر پدیده رسیده یا خیر؟ به‌طورکلی گردآوری و تحلیل داده‌ها به منظور پاسخ‌گویی به این سؤالات بوده که مصاحبه‌شوندگان چه برداشت ذهنی نسبت به دعا و نیایش دارند؟ اثرات و کاربرد دعا و نیایش در زندگی فردی و اجتماعی آنان چه بوده؟ و شرایط اثرگذار بر این فرآیند کدامند؟ این‌ها سؤالات اصلی میدان تحقیق بوده که در حین مصاحبه با توجه به پاسخ مصاحبه‌شوندگان سؤالات دیگری طراحی و افزوده شد تا نقش دعا در جامعه‌پذیری دینی تحلیل شود.

به منظور رعایت اخلاق پژوهشی اطلاعات هویتی ثبت نشدند، مصاحبه‌های ضبط شده پس از پایان پژوهش از بین برده شدند و برای عنوان مصاحبه‌شوندگان از اسم مستعار استفاده شد. لازم به ذکر است در حین مصاحبه‌کردن و رسیدن به اشباع نظری مشاهده شد که محل سکونت و نوع شغل اثر قابل ملاحظه‌ای بر پدیده اصلی ندارند به همین جهت این دو مورد از فرآیند مصاحبه خارج شدند.

پس از انجام کدگذاری سه مرحله‌ای: کدگذاری باز، کدگذاری محوری و کدگذاری انتخابی، مدل پارادایم گراند تئوری استخراج شد و فرآیند تأثیرگذاری دعاگرایی بر جامعه‌پذیری دینی شهروندان آشکار شد. در جدول زیر سیمای مشارکت‌کنندگان ارائه شده است:

محوری و کدگذاری انتخابی، به منظور استخراج مدل پارادایم گراند تئوری انجام شد. بدین صورت که کدگذاری باز تا کشف مقولات اصلی انجام شد، در مرحله کدگذاری باز، متن مصاحبه به جملات خرد شد و با توجه به مفاهیمی که جملات داشتند کدهای اولیه (۱۶۶ کد مفهومی) تولید شد و از کنار هم گذاشتن مفاهیم مرتبط (۳۳) مقوله فرعی و از دسته‌بندی مقولات فرعی مرتبط (۱۹) مقوله اصلی تولید شد.

در کدگذاری باز کدهای اولیه (گسترش روحیه گذشت و بخشش، پرهیز از انتقام‌جویی، مهربانی فزاینده، ظلم‌ستیزی، امیدگرایی، عدالت‌گرایی، اخلاق‌مداری، صلح‌گرایی) استخراج شد. سپس در مرحله کدگذاری محوری با توجه به ارتباط مفهومی کدهای اولیه، مقوله فرعی «بازتولید مفاهیم دینی» به دست آمد و در کدگذاری باز پس از استخراج کدهای اولیه (تاب‌آوری مضاعف، اجتناب از قضاوت عجولانه، دوری از گناه، اندیشه‌ورزی، پرهیز از سوء ظن، خوش‌اخلاقی، خوش برخوردی، خودسازی) در مرحله کدگذاری محوری با توجه به ارتباط مفهومی آن‌ها، مقوله فرعی «تربیت دینی» و با کنار هم گذاشتن کدهای مرتبط (درک وجود خدا، درک حضور، ادراک قلبی معنویت) مقوله فرعی «بازتولید تجربه دینی» تولید شد. سپس در مرحله کدگذاری انتخابی، کدگذاری محوری در سطح انتزاعی‌تر ادامه یافت. در این مرحله از سه مقوله فرعی مرتبط (بازتولید مفاهیم دینی، تربیت دینی، بازتولید تجربه دینی) یک مقوله اصلی «جامعه‌پذیری دینی» به عنوان پدیده اصلی تعیین شد.

در مرحله کدگذاری انتخابی، مقولات اصلی با توجه به نسبتی که با پدیده اصلی داشتند تحت عنوان شرایط علی (مکان‌مندی، زمان‌مندی، شرایط روحی)، راهبرد (دعاگرایی)، شرایط مداخله‌گر (ظرفیت وجودی، فشار محیط، عملکرد ساختاری،

جدول ۱. سیمای مشارکت‌کنندگان

Table1. Appearance of the participants

متغیر	فراوانی	درصد
سن	۲۰-۳۵	۴۸٪
	۳۶-۵۰	۵۲٪
جنس	خانم	۵۲٪
	آقا	۴۸٪
وضعیت اشتغال	خانه دار	۳۵٪
	شاغل	۶۵٪
تحصیلات	دیپلم و زیر دیپلم	۱۳٪
	تحصیلات دانشگاهی	۸۷٪
وضعیت تأهل	مجرد	۱۷٪
	متأهل	۸۳٪
جمع کل	۲۳	

ارزیابی پایای داده‌ها را تشکیل می‌دهد، به این منظور استاندارد کردن و یکپارچه‌سازی یادداشت‌ها را سرلوحه قرار داده شد (فلیک، ۱۳۹۹: ۴۱۲). علاوه بر این پایایی پژوهش نیز از طریق «توافق درون موضوعی» نیز به دست آمد. دو کدگذار سه مصاحبه (سوم، دهم، بیستم) را کدگذاری کرده و میزان تشابه کدگذاری‌ها محاسبه شده است. جدول شماره ۲ نشان می‌دهد توافق درون موضوعی ۸۰٪ است، بنابراین پژوهش پایایی مطلوبی دارد.

به‌طورکلی با استفاده از «روش کنترل توسط اعضا، بازخورد مشارکت‌کنندگان و آزمون تشخیص انتقادی از طریق ارسال آن به دیگر خواننده‌ها و محققان جهت ارزیابی انتقادی کل فرآیند تحقیق»، مشخص شد پژوهش اعتبار لازم را دارد (ازکیا، ۱۳۹۶: ۸۴۸). «هدف محقق افزایش دقت تحقیق به واسطه‌ای بررسی اطلاعات توسط مشارکت‌کنندگان در تحقیق است» (ازکیا، ۱۳۹۶: ۳۰۹). «برای افزایش پایایی، کیفیت ضبط و مستندسازی داده‌ها محور اصلی

جدول ۲. محاسبه پایایی

Table 2. Reliability calculation

شماره مصاحبه	تعداد کل کدها	تعداد توافقات	تعداد عدم توافقات	پایایی
سوم	۸۳	۳۳	۹	۷۳٪
دهم	۸۶	۳۲	۷	۷۶٪
بیستم	۷۳	۲۹	۴	۸۳٪
کل	۲۴۲	۱۴۹	۲۲	۸۰٪

۵ یافته‌های پژوهش

۵/۱ شرایط علی

شرایط علی یا عوامل زمینه‌ساز بروز پدیده اصلی «جامعه‌پذیری دینی»: مکان‌مندی، زمان‌مندی و شرایط روحی هستند که شامل ابعاد؛ معنویت

وابسته به مکان، معنویت وابسته به زمان و اقتضائات روحی هستند. مقولات فرعی و اصلی در جدول شماره ۳ آمده است. براساس نتایج به‌دست‌آمده تنها زمانی «جامعه‌پذیری دینی» رخ می‌دهد که این ابعاد هم‌راستای هم، گسترش یابند.

جدول ۳. کدها و مقولات شرایط علی

Table3. Codes and categories of causal conditions

مقولات اصلی	مقولات فرعی	کدها (مفاهیم اولیه)
مکان‌مندی	معنویت وابسته به مکان	گسترش جو معنوی در مساجد و هیأت‌های مذهبی و حسینیه‌ها و اماکن زیارتی، گسترش زمان در مسجد
زمان‌مندی	معنویت وابسته به زمان	گسترش جو معنوی در مناسبت‌های خاص
شرایط روحی	اقتضائات روحی	دل مشغولی، دل‌خوری، گرفتاری و سختی

می‌کند که این عوامل باعث سلب آرامش فرد می‌شود. دعا و مناجات باعث قوی‌تر شدن معنویت و قوت قلب انسان می‌شود، همین موضوع روان انسان را آسوده و او را مقاوم می‌کند.

مهدی (۳۳ ساله، متأهل، لیسانس، شاغل) معمولاً بعد از نمازهای یومیه به دعا و مناجات می‌پردازد؛ در خصوص زمان‌مندی می‌گوید: «در مناسبت‌های خاص مثل محرم و رمضان و ایام شهادت بیشتر وقت و حال مناجات و ذکر دارم. بیشتر برای مناجات وقت می‌زارم چون دائماً یادآوری میشه».

ضحی (۴۷ ساله، متأهل، لیسانس و معلم) بعد از نمازهای یومیه دعا‌های کوتاه، در طول روز دعای فرج می‌خواند، جمعه‌ها به دعای سمات و روزانه به زیارت حضرت فاطمه و حضرت معصومه و زیارت عاشورا پایبند هست، در خصوص زمان‌مندی می‌گوید:

«زیارت عاشورا خوندن برای من دائم نیست. در ایام خاص در مناسبت‌های خاص مثل محرم دیگه

با توجه به جدول شماره ۳، مکان‌مندی ناظر بر این واقعیت است که جو معنوی در مساجد و هیأت‌ها و اماکن زیارتی گسترش می‌یابد. به واسطه سرایت معنویت در اماکن مذهبی و فراغت افراد از مشغله‌های روزمره هنگام حضور در این اماکن، احساس گسترش زمان برای افراد تداعی می‌شود. زمان‌مندی ناظر بر این واقعیت است که به شکل عام هم افراد هم نهادهای دینی رویکرد مناسبتی نسبت به برگزاری مراسم و جلسات دینی اتخاذ می‌کنند. بنابراین طبیعی است که گاهی در فواصل زمانی کوتاه شاهد تراکم مراسمات و گاهی در فواصل زمانی نسبتاً طولانی شاهد کم‌رنگ شدن آن‌ها باشیم بدین ترتیب افراد احساس می‌کنند در مناسبت‌های خاص معنویت بیشتری تجربه می‌کنند و دعا‌های بیشتری می‌خوانند. این عوامل به همراه عامل «شرایط روحی» اثر مستقیم بر جامعه‌پذیری دینی افراد دارد. شرایط روحی ناظر بر حالات روحی و روانی که افراد در موقعیت‌های خاص آن‌ها را تجربه می‌کنند. غالباً در سختی‌ها و مشکلات است که انسان احساس ضعف و ناتوانی و به‌هم‌ریختگی

زیارت عاشورا برای من دائمی می‌شه، ارتباطم بیشتر می‌شه بخاطر زمانش چون خاصه ولی بعد به مرور انگار کم می‌شه شاید چون اون فضا نیست».

ضحی در خصوص مکان‌مندی می‌گوید:

«تو محیط پیرامونم سوگواری کم‌رنگ‌تر می‌شه. محیطم دیگه اون شرایط عزاداری نداره، اون هیأت‌ها نیستن دیگه. زمانی که مسجد هستم نماز واجب می‌خونم نماز قضا می‌خونم زیارت می‌خونم و سلام می‌دم اما همین زمان در خونه به زور نماز واجب می‌خونم. تو مسجد برکتی هست که با زمان کم خیلی چیزها دستگیرت می‌شه ولی تو خونه اینجوری نیست».

فاطمه (۳۸ ساله، متأهل، خانه‌دار و روزانه دعا‌های بسیاری می‌خواند) دعا‌های یومیه، روزانه سه بار زیارت عاشورا، صبح‌ها دعا‌ی عهد و دعا‌های مخصوص شب چهارشنبه و جمعه را می‌خواند بر قرائت قرآن و زیارت حضرت زینب و قرائت حدیث مداومت دارد؛ در خصوص مکان‌مندی می‌گوید: «در جاهای دعاها بیشتر بر من اثر می‌زارن همین دعایی که در خونه می‌خونم در مسجد یا مکان زیارتی حال و هوای دیگه‌ای به من می‌بخشه».

حوراء (۳۶ ساله، فوق لیسانس تفسیر قرآن و مدرس حوزه، متأهل) دعا‌های شفا‌رشد داده را روزانه

می‌خواند. در خصوص شرایط روحی می‌گوید: «در مشکلات و سختی‌های زندگی بیشتر میرم سراغ دعا چون روح و روان من در مواجهه با مشکلات قوی‌تر می‌کنه».

حلماء (۳۵ ساله، مجرد، شاغل) علاوه بر شغلش در مسجد هم فعالیت و در مراسم آن نیز مشارکت می‌کند. در خصوص شرایط روحی می‌گوید: «وقتی ناراحت و غمگین باشم و دلم گرفته باشه بیشتر دعا می‌خونم».

محدثه (۳۶ ساله، متأهل، دیپلم، خانه‌دار) بر دعا‌های یومیه و زیارت عاشورا و دعا‌ی عهد مداومت دارد. در خصوص شرایط روحی می‌گوید: «مواقعی که گرفتار میشم بیشتر دعا می‌خونم هم آرامش پیدا می‌کنم هم خدا رو تو وجودم حس می‌کنم».

۵٫۲ شرایط زمینه‌ای

«شرایط زمینه‌ای» بر اتخاذ راهبرد «دعاگرایی» اثرگذار است و شامل: شرایط فردی (سن، جنسیت، تأهل، سطح دعاخوانی)، دعاگرایی خانواده (اهتمام به دعاخوانی در خانواده)، دعاگرایی دوستان (اهتمام به دعاخوانی دوستان، معنویت دوستان، اثر همنشینی)، رویکرد مناسبی رسانه (پخش ادعیه خاص در مناسبت‌های خاص، مقطعی بودن پخش مناجات و ادعیه) در جدول شماره ۴ آمده است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

جدول ۴. کدها و مقولات استخراج شده شرایط زمینه‌ای

Table 4. extracted codes and categories of contextual conditions

مقولات اصلی	مقولات فرعی	کدهای اولیه (مفاهیم)
شرایط فردی	شرایط فردی	سن، جنسیت، تأهل، سطح دعاخوانی
دعاگرایی خانواده	دعاگرایی خانواده	اهتمام به دعاخوانی در خانواده،
دعاگرایی دوستان	دعا گرایی دوستان	اهتمام دوستان به دعاخوانی معنویت دوستان، اثر هم‌نشینی
رویکرد مناسبی رسانه‌ها	مناسبی بودن رسانه	پخش ادعیه خاص در مناسبت‌های خاص، مقطعی بودن بخش مناجات و ادعیه

«اون موقع هرچی تلاش می‌کردم و برای خودم بود هرچی هم از خدا می‌خواستم برای خودم بود اما الان دگرگون شدم تلاش می‌کنم، کاری می‌کنم که خدا به نگاهی به من بندازه که به او بگم این تلاشم برای تو هست».

در خصوص تأثیر جنسیت، مجتبی (۵۰ ساله، متأهل، دکتری، شاغل) روزانه ۱ الی ۲ ساعت دعا و مناجات می‌خواند، می‌گوید: «خوش‌رویی با اطرافیان و تصمیم‌گیری عقلانی و مناسب در ارتباط با آن‌ها نتیجه مرتبط بودن دائمی با خدا و دیدن خدا است».

کوثر (۳۷ ساله، متأهل، لیسانس، شاغل) معمولاً دعای توسل می‌خواند ولی در سختی و دشواری ترجیح می‌دهد فقط ذکر بگوید با توجه به تأثیر جنسیت در خصوص دعاگرایی و ارتباط با خدا می‌گوید:

«وقتی که رو سجاده هستم و از همه نا امیدم و تنهای تنها گریه می‌کنم، آغوش خدا رو حس می‌کنم، می‌گه آروم باش بنده من می‌دونم چی می‌خوای، دوست داشتن خدا و مهرش میشه رو سجاده حس کرد».

سجی (۳۴ ساله، متأهل، طلبه) روزانه بر دعا‌های سفارش شده مداومت دارد. همچون دعای عهد، زیارت عاشورا، زیارت روزانه ائمه و دعا‌های یومیه در خصوص تأثیر تأهل بر کیفیت دعاگرایی می‌گوید: «تا وقتی مجرد بودم خدا رو فقط در نماز و روزه صرف

براساس نتایج استخراج شده در جدول شماره ۴، شرایط فردی ناظر بر سن، جنس، وضعیت تأهل و دعاگرایی پایدار فرد است. در رده سنی پایین به جهت محدود بودن نگرش فرد، غالباً در زمینه معنویت و ارتباط با خدا نوعی خودمحوری از سوی افراد مشاهده می‌شود؛ اما به افزایش سن، نگرش انسان نیز وسعت بیشتری می‌یابد. به همین جهت معنویت عام و دگر محور مشاهده می‌شود. با توجه به اینکه ساحت احساس در خانم‌ها شدیدتر است در معنویت و ارتباط با خدا نیز این ساحت نمود می‌یابد. همچنین خانم‌ها به دلیل نیاز به سخن گفتن و شنیده شدن مستمر، به درد دل و رازداری در ارتباط با خدا و ائمه اشاره کرده‌اند. آقایان به دلیل قوت عقل عملی در خصوص اثر معنویت، بر قوت بعد تصمیم‌گیری و اقدام عملی اشاره کرده‌اند. در تأهل نیز به جهت تعدد ابعاد و ساحت‌های زندگی، ساحت‌های معنویت نیز گسترش پیدا می‌کند و انسان دعا گرا معنویت عمیق‌تری را تجربه می‌کند. عوامل ذکر شده به همراه سطح دعاخوانی فرد تحت عنوان شرایط فردی از آن‌ها یاد شده که بر راهبرد اتخاذ شده اثرگذار هستند.

سجاد (۳۵ ساله، کارشناسی ارشد، کارمند، متأهل) روزانه زیارت حضرت زهرا(س) دعای عهد، تعقیبات نمازها، زیارت عاشورا و قرآن می‌خواند در خصوص تأثیر سن در کیفیت دعاگرایی می‌گوید:

جلسات دعای کامل، روضه و مراسم دینی در مناسبت‌های مختلف برگزار می‌کردن. دوستان هم اهل مسجد و دعا و مناجات و شب احیا هستن».

رسانه نیز به واسطهٔ پخش ادعیه، مناجات و سخنرانی‌ها و تولید محتوای معنوی، در دعاگرایی فرد نقش عمده‌ای ایفا می‌کند. (ضحی، ۴۷ ساله، متأهل، شاغل) در خصوص تأثیر رسانه می‌گوید:

«در مناسبت‌ها مخصوصاً در محرم، صفر و رمضان در هر کانال تلویزیون مراسم پخش میشه ولی از زمانش که می‌گذره دیگه کم‌رنگ میشه. پخش مراسم و ادعیه به مرور کم‌تر میشه. برای منم انگار کم رنگ میشه ولی تو محرم و صفر نمی‌تونم باید خودم متصل کنم».

۵٫۳ شرایط مداخله‌گر

شرایطی که راهبرد اتخاذ شده (دعاگرایی) از سوی کنشگر را تحدید می‌کند و یا سرعت می‌بخشد. در این خصوص در پژوهش حاضر مقولات: ظرفیت وجودی، فشار محیط، عملکرد ساختاری، معنویت متغیر، دسترسی‌پذیری محتوای جانبی استخراج شده و در جدول شماره ۵ آمده است.

جدول ۵. کدها و مقولات استخراج‌شده شرایط مداخله‌گر

Table 5. extracted codes and categories of intervening conditions

مقولات اصلی	مقولات فرعی	کدهای اولیه (مفاهیم)
ظرفیت وجودی	توانمندی ذاتی	اراده ضعیف، درک محدود
	عملکرد فردی	سطح معنویت فردی، محدودیت عملکرد فردی، عادت‌وار شدن، کندی رشد معنویت، غفلت، توجه به معانی دعا، کاربرد معانی
فشار محیط	تأثیر محیط	تأثیر تفکر اطرافیان، حمایت اطرافیان، تأثیر رشد معنویت جمعی، اهمیت تحول جمعی
عملکرد ساختاری	انفعال نهادهای دینی	آموزش مناسب، عدم عمومیت دعا خوانی در نهادهای دینی، فاصله محل سکونت نسبت به نهادهای دینی، پخش اذان، فعالیت هیأت‌ها در سطح شهر
معنویت متغیر	ناپایداری معنویت	وابسته بودن معنویت، امکان کاهش معنویت، امکان پسرفت در معنویت
دسترسی‌پذیری محتوای جانبی	دسترسی به محتوای مرتبط	دسترسی به شرح دعا، دسترسی به ترجمه دعا

دعا خوندن می‌دیدم اما بعد که ازدواج کردم، بچه هم که اومد تو زندگیم دیدم وجود خدا خیلی وسیع‌تر هست، نگاهم عوض شده عمیق‌تر شده».

مشکات (۳۰ ساله، متأهل، لیسانس، خانه‌دار) می‌گوید وقت نمی‌کند دعا بخواند ولی در طول روز دعا در خانه پخش می‌کند و دائماً گوش می‌دهد. در خصوص تأثیر تأهل بر کیفیت دعاگرایی می‌گوید:

«قبل از ازدواج همهٔ مراسم دعاخوانی و عزاداری شرکت می‌کردم اما بعد از ازدواج کم‌رنگ شد به خاطر مسؤولیت‌هام کم‌تر دعا می‌خونم بیشتر دعا می‌شنوم ولی ایمانم قوی‌تر شده به خدا الطاف و مهربونی‌هاشو با بند بند وجودم درک می‌کنم».

خانواده به‌عنوان نخستین و مهم‌ترین پرورش‌دهندهٔ انسان نقش عمده‌ای در دعاگرایی فرد ایفا می‌کند و دوستان نیز در شکل‌گیری شخصیت و همچنین تمایلات فرد نسبت به دعا در مرتبهٔ دوم اهمیت قرار دارند، فاطمه (۳۸ ساله، متأهل، خانه‌دار) روزانه دعاهای بسیاری می‌خواند و عمیقاً با ادعیه ارتباط برقرار و خودسازی کرده است. در خصوص اهمیت خانواده و نقش دوستان می‌گوید: «چشم باز کردم خانوادم این جوری بودن، مرتب

فرد می‌شوند. ضحی (۴۷ ساله، متأهل، شاغل) می‌گوید:

«فشار محیط زیاده، افکار مردم، اونایی که باشون در ارتباطیم ما رو برعکس می‌کنن از مسیرمون برمی‌گردیم. اما اگه تو محیطی باشی که اونا هم مثل تو فکر می‌کنن خیلی زودتر و سریع‌تر حرکت پیش میره. من تنها هستم نمی‌تونم حرکتی کنم. فرق هست وقتی که تنها باشی یا یک گروه از افکارت حمایت می‌کنن».

عملکرد ساختاری ناظر بر انفعال نهادهای دینی است به جهت عدم آموزش مناسب، محدودیت فعالیت هیأت‌ها در سطح شهر و محدودیت فعالیت مساجد در زمینه دعاخوانی. حلماء (۳۵ ساله، مجرد، شاغل، لیسانس) در این خصوص می‌گوید: «آموزش مفاهیم دعا ضعیفه اگر مفاهیم دعا تبیین شود، رغبت به وجود میاد. نفهمیدن کلمات و مطالب سنگین دعا رغبت را کم می‌کنه».

معنویت متغیر نشان‌دهنده این واقعیت است که سطح معنویت وابسته و مشروط به تحقق عوامل متعدد است که در صورت هماهنگ نبودن عوامل اثرگذار، با امکان پس‌رفت معنویت مواجه خواهیم شد. فاطمه (۳۸ ساله، متأهل، خانه‌دار، لیسانس) می‌گوید: «گاهی اوقات حس می‌کنم معنویتم خیلی زیاد شده بعضی وقت‌ها هم معنویتم کم میشه یا از دست میره».

دسترسی‌پذیری محتوای جانبی ناظر بر دسترسی به ترجمه و شرح ادعیه مناجات‌ها و ترجمه و تفسیر قرآن است. فرد غالباً با سنگین بودن محتوای متون اصلی ادعیه مواجه می‌شود که این موضوع می‌تواند بر دوری از دعاخوانی اثرگذار باشد. این درحالی است که اگر فرد با مضامین و مفاهیم دعاها آشنا باشد و به شرح و تفسیرها و اندیشه بزرگان این عرصه دسترسی داشته باشد، دعاها را عمیقاً درک خواهد کرد.

سجی (۳۴ ساله، خانه‌دار، طلبه) می‌گوید:

براساس جدول شماره ۵، ظرفیت وجودی نشان‌دهنده میزان توانمندی ذاتی فرد و میزان تلاش فرد در دعاگرایی و به تبع آن دستیابی به معنویت است. در این میان نداشتن اراده قوی در استمرار دعاخوانی و همچنین درک محدود و سطحی فرد نسبت به متن دعا می‌تواند بر میزان دعاگرایی فرد اثرگذار باشند، به نحوی که می‌تواند در کاهش یا افزایش معنویت فرد نقش داشته باشند. کوثر (۳۷ ساله، متأهل، شاغل، لیسانس) می‌گوید: ما وجدان داریم خیلی وقت‌ها وجدانم مشوش هست چون می‌دونم آن چه کردم چیزی نبوده که خدا می‌خواه اما خودخواهیم اجازه نداده و به فکر نفع شخصیم بودم اما بعدش عذاب وجدان گرفتم.

ضحی (۴۷ ساله، متأهل، شاغل، لیسانس) می‌گوید:

«در معنویت حرکت کندي دارم مثل لاکپشت. با اینکه می‌دونم حقیقت چیه به خودم می‌گم تو که می‌دونی، خیلی بده این جوری داری پیش می‌ری. آدم باید با سرعت پیش بره اما بعضی وقت‌ها احساس می‌کنم برگشت به عقب دارم».

حدیث (۳۷ ساله، مجرد، لیسانس، خانه‌دار) روزانه دعا‌های مخصوص سفارش شده را می‌خواند و در اکثر مراسم مسجد محله مشارکت می‌کند، در زمینه تأثیر عملکرد فردی بر دعاخوانی می‌گوید: «رفتن به سمت گناه و اموری که باعث دوری از معنویت میشن، حال و هوای دعا کردن را از بین می‌برن».

فشار محیط ناظر بر تأثیر تفکر اطرافیان بر روحیات فرد در شکل‌گیری تمایل نسبت به دعا و نقش رشد معنویت جمعی و دعاگرایی جمعی که باعث شکل‌گیری جو حمایتی افراد یک محیط از یکدیگر می‌شوند. در صورتی که فرد فاقد حمایت بینشی، نگرشی و عملی محیط پیرامون باشد ناچار است تکروری کند و به سختی بتواند مسیرش را طی کند. گاهی اوقات چنین عواملی باعث کند شدن روند دعاگرایی و دریافت معنویت و گاهی باعث پس‌رفت

«کاربردهای دعا، خداجویی، معنویت‌جویی» است. نتایج پژوهش نشان داده‌اند که نوعی تمایل شدید به دعاخوانی وجود دارد که البته تحت تأثیر شرایط مختلف ممکن است تشدید یا تحدید شود اما نوعی بداهت در گرایش به دعا وجود دارد. حتی افرادی که کمتر دعا می‌خوانند نیز اذعان دارند که به واسطه کارکردهای دعاخوانی حتی در صورتی که نتوانند متون اصلی دعاها را بخوانند و به درد دل و راز و نیاز و ذکر گفتن نیز اکتفا می‌کنند. تقریباً تمام مصاحبه‌شوندگان به آرامش و حال خوب بعد از دعاخوانی اشاره کرده‌اند همچون:

جدول ۶. کدها و مقولات استخراج‌شده شرایط راهبردی

Table 6. Extracted codes and categories of strategic aspects

مقولات اصلی	مقولات فرعی	کدها (مفاهیم اولیه)
	کاربردهای دعا	آرامش‌بخشی دعا، هدایت‌بخشی دعا، تاب‌آوری فزاینده، اثرات عینی توسل و توکل
دعاگرایی	خدا جویی	خوشایند بودن اتکا به خدا، آگاهی از پشتوانه قابل اعتماد، باور به نظارت الهی، مهر الهی، رازداری الهی، شنودگی خدا، یاری خدا، دلسوزی خدا، خیرخواهی خدا، هم‌صحبتی با خدا
	معنویت جویی	خوشایند بودن دعا برای دیگران، یادآوری مرگ، حاجت‌روایی، شکرگذاری، نیاز به معنویت، کاربرد دستورالعمل‌ها در زندگی فردی و اجتماعی

می‌گوید: «دعا باعث آرامش دل میشه و رازی که در دل داری نمی‌تونی با کسی بازگو کنی با خدای مهربان صحبت می‌کنی و آرامش پیدا می‌کنی و امید به حاجت‌روایی داری».

انسان به معنویت نیاز دارد؛ زیرا چراهای بی‌پاسخ زندگی و ابهام‌ها را کم می‌کند. یاد خدا، محور معنویت دینی و مایه آرامش فکری و روحی است که پراکندگی و به‌هم‌ریختگی روحی و فکری را می‌زداید و تاب‌آوری در مقابل سختی‌ها را می‌افزاید. جواد (۴۰ ساله، مجرد، شاغل) می‌گوید: «اگر بخوام همیشه روح و روان سالمی داشته باشم باید همیشه دعا بخونم و عبادت داشته باشم و نیت قرب الهی داشته باشم».

«ارتباطم با خدا آن گونه که شاید و باید نبود. ابتدا به قرآن رو آوردم با ترجمه خوندم تا الان در ذهنم هست. بعد با حوزه آشنا شدم خدا رو بهتر شناختم آگاهی بیشتر شد راز و نیازم بیشتر شد دیدم خلأم داره کمتر میشه».

۵٫۴ راهبردها

راهبردها تحت تأثیر شرایط زمینه‌ای، مداخله‌گر و به واسطه پدیده اصلی، فرد آن‌ها را اتخاذ می‌کند. با توجه به جدول شماره ۶ راهبرد پژوهش حاضر «دعاگرایی» است که ناظر بر علل تمایل و کشش فرد به دعاخوانی است. دعاگرایی ناظر بر مقوله‌های

حسین (۳۴ ساله، متأهل، کارشناسی، شاغل) خادم حرم رضوی است، از فضای معنوی آن جا بهره‌مند است و بسیار اهل مناجات است می‌گوید: «دعا خوندن حالم را خوب می‌کنه، آرامش روحیمو زیاد می‌کنه در بلاها و سختی‌ها امنیت خاطر دارم مطمئنم خدا هست».

فاطمه (۳۸ ساله، متأهل، خانه دار، لیسانس) در مورد کارکرد دعا می‌گوید: «دعا خوندن دلم صاف می‌کنه».

افراد به جهت اعتقاد، اعتماد و یقین به خداوند او را تکیه گاه و پناه خود در زندگی خود می‌دانند. آلاء (۳۴ ساله، متأهل، خانه‌دار، لیسانس) روزانه زیارت عاشورا، و بقیه زیارت‌های مخصوص را می‌خواند،

حیدر (۳۵ ساله، متأهل، شاغل، لیسانس) بعد از نماز مقدار کمی دعا می‌خواند، می‌گوید: «دعا برای همدیگه و عاقبت‌بخیری، تأثیر مثبتی بر زندگی داره».

۵٫۵ پیامدها

براساس نتایج استخراج‌شده، اصالت مطلوب‌ها، خودملکوتی، نیت‌مندی، تفکر توحیدی، الگوپروری پیامدهای دعاگرایی هستند. مقولات آن‌ها در جدول شماره ۷ آمده است.

مشکات (۳۰ ساله، متأهل، خانه‌دار، لیسانس) در خصوص نیاز به معنویت می‌گوید:

«وقتی برای دیگران دعا می‌کنی یه حس خوب نسبت بهشون پیدا می‌کنی انگار جزء اعضای خانواده یا فامیلت میشن که برات خاطرشون عزیزه و براشون دعا می‌کنی این باعث میشه نسبت به مردم رفتارم تغییر کرده و بهتر شه. من به این حال نیاز دارم».

جدول ۷. کدها و مقولات استخراج‌شده پیامدها

Table 7. Codes and extracted categories of outcomes

مقولات اصلی	مقولات فرعی	کدهای اولیه (مفاهیم)
اصالت مطلوب‌ها	تغییر جهت مطلوب‌ها	مقاومت در مقابل خواست جمعی مقاومت در مقابل خواهش‌های نفسانی دوری از نفع شخصی، پرهیز از خودخواهی هم‌سو شدن با خواست الهی
	وحدت مطلوب‌ها	اجتناب از پراکندگی خواست‌ها
	معنویت فزاینده	خودافزایی معنوی، رشد ایمان
خود ملکوتی	ارتباط دائمی	ارتباط قلبی با خدا، دائمی بودن ارتباط با خدا، پذیرش همیشگی از سوی خدا
	بعد روحانی	رشد روح، زنده شدن دل، تغذیه روح، حال خوب، سرایت‌پذیری رشد روحی، آرامش روحی، آرامش روانی، خود ارزشمندی، جلای روح
	محبت سرایت‌یافته	عشق به خدا، روابط صلح‌مندانه با هستی، حس خوشایند به اطرافیان، گسترش مهربانی، محبت به هم‌نوع
مغنویت خردمندانه	تفکر مؤمنانه	اجتناب از افکار گمراه‌کننده، دور ریختن افکار بهم ریخته، سلامت ذهن، تصمیم‌گیری اندیشمندانه، نگرش متأثر از معنویت، مثبت‌اندیشی، نگرش عمیق، تفکر متعالی
	معنویت خردمندانه	کنترل احساسات، پرورش آگاهانه بعد روحی، سلامت روان، احساس سبکی و رهایی روح، حاکمیت روح مؤمنانه، اثرپذیری معنویت از خرد
	کنش مؤمنانه	حس مسؤولیت نسبت به اطرافیان، راهنمایی اطرافیان، محتاط شدن در تعامل، خوش رفتاری با دیگران، خدمت به هم‌نوع، کنترل خشم، رفتار سنجیده، ملایمت و انعطاف‌پذیری
	تکرار هدفمند	تکرار مصون از دل‌زدگی، باور به هدفمندی، تکرار مبتنی بر تذکر دائمی

نیت مندی	ارزش‌مندی نیت	نیت عامل زدودن غفلت، نیت عامل تمرکز بر هدف، اطمینان آگاهانه از وسیله، مصون بودن از روزمرگی و عادت، آگاهی نسبت به کنش، نیت عامل آمادگی درونی و بیرونی
	معنویت پویا	آگاهی نسبت به موقعیت، شناخت هدف، درک مسیر هدایت، آگاهی از لزوم دگرگونی، آگاهی از لزوم رشد و تحول معنوی، تغییر پیوسته و هم‌سو با معنویت
تفکر توحیدی	اثرات خدا محوری	وحدت با هستی، رهایی از پوچی، رهایی از خودبیگانگی، انسجام تفکر، رهایی از تشویش افکار، رهایی از تنهایی، همه‌کاره دانستن خدا، فراگیر شدن خدا باوری، درک مهربانی خدا، بی‌نیازی از غیر خدا، باور به تقدیر، خداآوری، خدا ترس شدن
الگوپروری	شناخت الگوها	شناخت الگوها، شناخت خصوصیات اخلاقی الگوها، آشنایی با سیره زندگی بزرگان، آشنایی با اعتقادات الگوها

مصطفی (۴۲ ساله، متأهل، شاغل، کارشناسی) می‌گوید: «با دعا کردن و توسل و تضرع بیشتر به سمت خدا می‌ریم و به او نزدیک می‌شیم بوی خدایی می‌گیریم، هم‌رنگ خدا میشیم».

«خود ملکوتی» ناظر بر بعد روحانی انسان است که به واسطه ارتباط پایدار با خدا و معنویت فزاینده، احیا می‌شود. دو بعد ابتدایی از شخصیت انسان «خود فردی» و «خود اجتماعی» پیوسته در تعامل باهم درحال ساخته شدن و توسعه دادن همدیگر هستند، اما این مسیر نیاز به نیروی تعدیل‌کننده و جهت‌دهنده به سوی مطلوب‌های اصیل دارد که همان «خود ملکوتی» است. بسط، امتداد و احیای این بعد باعث هم‌سو شدن تعقل، اراده، ایمان و معنویت می‌شود و آثار این فرآیند در کنش مؤمنانه نمود پیدا می‌کند.

جواد (۴۰ ساله، مجرد، شاغل) به صورت روزانه و در انتهای نمازهای یومیه دعا می‌خواند، می‌گوید:

«دعا خوندن روح و روانم سبک و پاک می‌کنه مخصوصاً وقتی از طریق مناجات ارتباط قلبی با خدا ایجاد بشه روحی بر وجودم حاکم می‌شه که تصمیم می‌گیرم با همه مهربان باشم و بدون سوءظن با دیگران رفتار کنم و تعامل داشته باشم».

براساس آن چه که در جدول شماره ۷ آمده است: مقوله «اصالت مطلوب‌ها» اشاره به این واقعیت دارد که فرد بتواند آن چه را که مورد پسند خدا است، تشخیص دهد و در مسیر عملی شدن خواست خدا گام بردارد، در این مسیر اگر انسان به سطح بالای از معرفت و معنویت دست یابد، می‌تواند از خواست‌های نفسانی خود و همچنین خواست‌های اجتماعی که هم‌سو با خواست الهی نیستند چشم‌پوشی کند و خود را از پراکندگی خواست‌ها رهایی بخشد. سچی (۳۴ ساله، متأهل، طلبه، خانه‌دار) می‌گوید: پیش اومده کاری می‌خواستم انجام بدم تصمیمی بگیرم که برخلاف میل باطنیم هست خیلی از اون کار بدم اوده و دوست نداشتم اون کار انجام بدم ولی مطمئن بودم خدا رضایتش به همین کار هست. پا رو خواست شخصیم گذاشتم و اون کار انجام دادم و موفق شدم.

سجاد (۳۵ ساله، متأهل، شاغل، کارشناسی ارشد) در خصوص خدایی شدن مطلوب‌ها می‌گوید:

یه زمانی هرچه تلاش می‌کردم برای خواسته‌های خودم بود از خدا هم برای همین کمک می‌گرفتم اما الان دگرگون شدم، خدا وسط فکرم هست، تلاش می‌کنم که خدا به من یه نگاهی بکنه. به او بگم این تلاشم برای تو هست.

مختلف تصمیم‌گیری عقلانی و مناسبی داشته باشم».

تفکر توحیدی ناظر بر خداباوری و آثار آن بر زندگی انسان همچون رهایی از پوچی، ازخودبیگانگی و است. سچی (۳۴ ساله، متأهل، طلبه، خانه‌دار) می‌گوید: «وقتی ارتباطم با خدا قوی نباشه یه خلای در زندگیم در وجودم در روحیاتم و احساساتم به وجود میاد احساس پوچی می‌کنم و هدفم را از دست می‌دم».

در ادعیه غالباً شخصیت‌های برجسته دینی، سبک و سیاق زندگی شان و راهی که برگزیده‌اند معرفی می‌شود. از سویی دیگر انسان دین‌دار امروزی نیاز مبرم به الگوی واقعی دارد. فاطمه (۳۸ ساله، متأهل، خانه دار، لیسانس) در این زمینه می‌گوید: «زیارت حضرت زینب خیلی تأثیر داره صبوری ایشان در مقابل مصائب حرف هاشون و فداکاری هاشون برای من آموزنده هستن».

۵/۶ پدیده محوری

براساس نتایج استخراج‌شده «جامعه‌پذیری دینی» به‌عنوان پدیده اصلی تعیین شد. جامعه‌پذیری دینی بخشی از فرآیند عام جامعه‌پذیری است که در آن فرد الگوهای فکری، فرهنگی و شیوه تأمین نیازها به صورتی که در اجتماع دینی پذیرفته شده باشد، فرا می‌گیرد اما آن‌ها را به همان صورت عملی نمی‌کند؛ بلکه تحت تأثیر شرایط فردی و اجتماعی آن‌ها را دریافت، سپس تعدیل و در گام بعدی عملی می‌کند. جامعه‌پذیری دینی ناظر بر سه مقوله بازتولید مفاهیم دینی، تربیت دینی و بازتولید تجربه دینی است. تجربه دینی به جهت تمهید اتصال انسان به عالم معنا، مهم‌ترین نقش در احیای «خود ملکوتی» را ایفا می‌کند. مقولات اصلی و فرعی «جامعه‌پذیری دینی» در جدول شماره ۸ آمده است.

کوثر (۳۷ ساله، متأهل، شاغل، لیسانس) می‌گوید: «این اعتقادات به دادمون می‌رسن نجاتمون می‌دن کنترلمون می‌کنن در مقابل چیزی که جامعه از ما می‌خواد یا نفسمون می‌خواد اعتقاد ما رو نگه می‌داره».

کوثر در خصوص پایدار بودن ارتباط با خدا می‌گوید: «خدا حواسش به همه هست هم به اونی که دعا می‌کنه هم به اونی که دعا نمی‌کنه اما من هستم که این ارتباط قوی می‌کنم و آرامش بیشتری برای خودم جذب می‌کنم».

مهدی (۳۳ ساله، متأهل، کاردانی، شاغل) می‌گوید:

«راز و نیاز با خدا باعث می‌شه در رفتارم و برخورد با دیگران کنترل بیشتری برخودم داشته باشم. اگر احساس بدی نسبت به کسی دارم، احساسم را کنترل کنم. حواسم بیشتر به خودم هست. در مورد آدم‌ها سریع تصمیم نمی‌گیرم، قضاوت عجولانه نمی‌کنم».

سجاد می‌گوید: «معنویتم بیشتر شده، اگه بخوام باکسی برخورد قاطعی داشته باشم سعی می‌کنم فقط صرفاً بخاطر مسائل کاری باشه و مسائل شخصی را وارد نمی‌کنم».

تکرار ادعیه، هدفمند و به جهت یادآوری دائمی است و نباید درگیر عادت وارگی شود. وجود نیت و آگاهی در دعاخوانی باعث می‌شود انسان کنش آگاهانه همراه با تغییر و تحول هم‌سو با معنویت را تجربه کند. ضحی (۴۷ ساله، متأهل، شاغل) در این زمینه می‌گوید: «من اینو متوجه شدم و لمس کردم دعایی که با نیت و فکر خونده میشه خیلی تأثیر می‌زاره و منو رشد می‌ده، به شخصیتم و معنویتم عمق می‌ده».

مجتبی (۵۰ ساله، متأهل، شاغل، دکتری) می‌گوید: «معنویتم به من کمک کرده در موارد

جدول ۸. کدها و مقولات استخراج‌شده پدیده محوری

Table 8. The extracted codes and categories of the central phenomenon

مقولات اصلی	مقولات فرعی	کدهای اولیه (مفاهیم)
جامعه‌پذیری دینی	بازتولید مفاهیم دینی	گسترش روحیه گذشت و بخشش، پرهیز از انتقام‌جویی، مهربانی فزاینده، ظلم‌ستیزی، امیدگرایی، عدالت‌گرایی، اخلاق‌مداری، صلح‌گرایی
	تربیت دینی	تاب‌آوری مضاعف، اجتناب از قضاوت عجولانه، دوری از گناه، اندیشه‌ورزی، پرهیز از سوء ظن، خوش‌اخلاقی، خوش‌برخوردی، خودسازی
	بازتولید تجربه دینی	درک وجود خدا، درک حضور، ادراک قلبی معنویت

سارا (۳۵ ساله، مجرد، لیسانس، شاغل) می‌گوید: «ارتباطم که با خدا بیشتر شده کینه، حسادت و دید منفیم کم شده».

کوثر (۳۷ ساله، متأهل، شاغل، لیسانس) می‌گوید: «توسلاتی که می‌کنیم روی اخلاقمون رفتارمون، تربیتمون و تربیت بچه‌هامون خیلی تأثیر داره».

تداوم در نیایش باعث بازتولید تجربه‌های معنوی و اعتقادات می‌شود. در تجربه دینی، حضور «وجود مقدس» درک می‌شود. در این نوع تجربه انسان با عالم معنا اتصال پیدا می‌کند. مجتبی (۵۰ ساله، متأهل، دکتری، شاغل) می‌گوید: «وقتی زیاد دعا می‌خونم نتیجه‌ای که برام داره، مرتبط بودن دائمی با خدا و دیدن خداست».

سارا (۳۵ ساله، مجرد، شاغل، لیسانس) می‌گوید: «دعا خوندن باعث شده وجود خدا درونم زنده بشه».

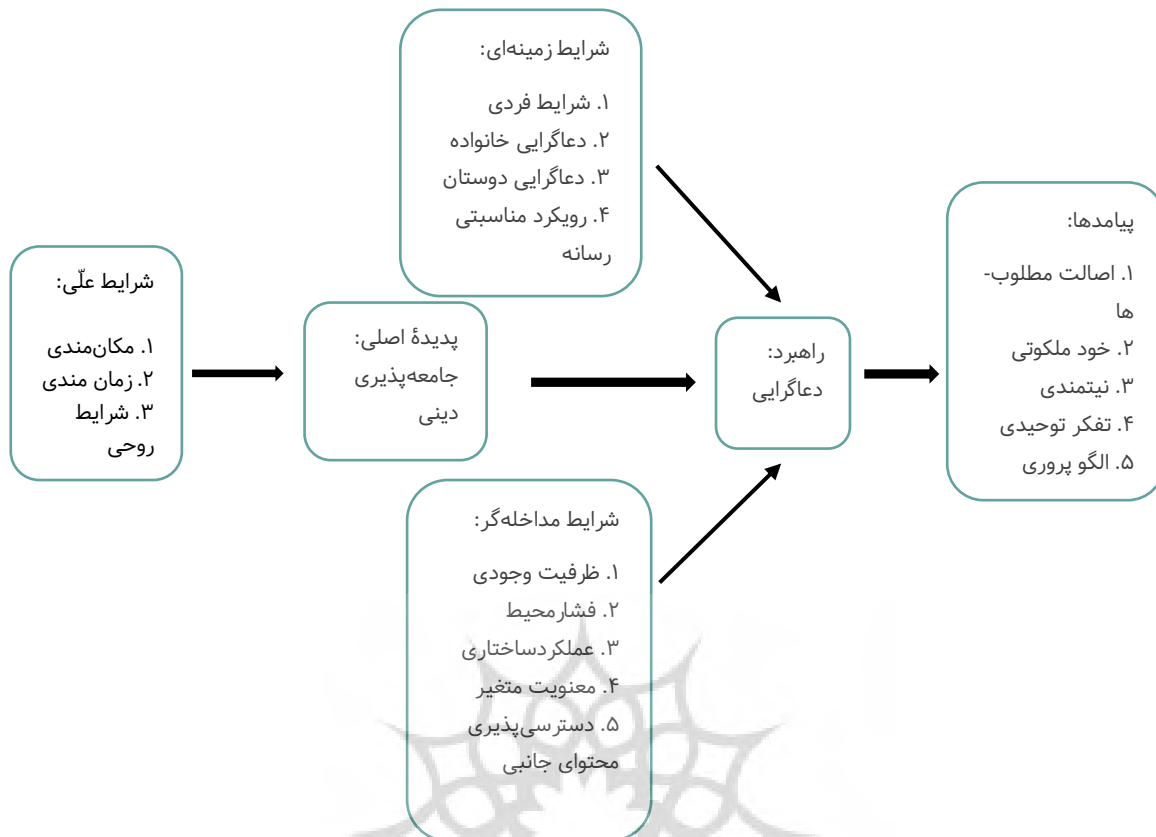
احمد (۳۹ ساله، متأهل، شاغل، مقطع ابتدایی) در خصوص تجربه دینی می‌گوید: «ارتباط با خدا باعث پی بردن به وجود خدا در درون انسان میشه».

در ادعیه مفاهیم دینی همچون ظلم‌ستیزی، عدالت‌جویی، بخشش، اخلاق‌مداری و..... باز تولید می‌شوند. سجاد (۳۵ ساله، شاغل، متأهل، کارشناسی ارشد) می‌گوید: «از زیارت عاشورا چیزهای زیادی یاد گرفتم مثل ظلم‌ستیزی، ایثار و از خودگذشتن برای خدا».

باقر (۴۲ ساله، متأهل، شاغل، کارشناسی ارشد) می‌گوید: «وقتی از جایگاه ضعف از خدای غنی و قوی استمداد می‌گیرم روحیه بخشش و گذشت در من تقویت می‌شه».

نیایش به‌عنوان جلوه‌ای از عبادت، یک عامل تربیت دینی است. هادی (۴۵ ساله، متأهل، شاغل، مقطع ابتدایی) می‌گوید:

«از وقتی که بیشتر دعا می‌خونم روابط خانوادگیم، روابط با همسر و بچه‌هام خیلی بهتر شده برکت زندگیم هم بیشتر شده. سعی می‌کنم از گناه دوری کنم. خوش‌برخوردیم و گذشت از انتقام در من تقویت شده».

شکل ۱. مدل پارادایم گراندد تئوری

Figure 1. Grounded theory paradigm model

۶ بحث و نتیجه‌گیری

رویکرد پژوهش، کیفی و روش آن نظریه زمینه‌ای است. داده‌های کیفی از طریق مصاحبه عمیق ساختاریافته جمع‌آوری شدند. ۲۳ نمونه به صورت هدفمند و متناسب با موضوع و بر حسب میزان دعاخوانی در طول روز انتخاب شدند و تا زمان دستیابی به اشباع نظری مصاحبه‌ها ادامه داشتند. طی فرآیند سه مرحله‌ای کدگذاری، داده‌های کیفی تجزیه و تحلیل شدند.

یافته‌های تحقیق نشان دادند؛ جامعه‌پذیری دینی بخشی از فرآیند کلی جامعه‌پذیری که برای فراگیری الگوهای رفتاری و روش‌های پذیرفته شده تأمین نیازهای دینی - معنوی در اجتماع دینی ضرورت دارد، دعا و نیایش یکی از مهم‌ترین عرصه‌های تحقق جامعه‌پذیری دینی است. در این

بی‌توجهی به نیازهای معنوی و پرورش معنویت انسان، آسیب‌های برای انسان و جامعه انسانی به دنبال داشته است. فرآیند جامعه‌پذیری دینی اگر به شکل صحیح تحقق یابد می‌تواند، ظرفیتی کارآمد برای کنترل بسیاری از آسیب‌هایی باشد که انسان و جامعه امروزی با آن‌ها مواجه هستند. دعا و نیایش یکی از مهم‌ترین عرصه‌های تحقق جامعه‌پذیری دینی هستند که به واسطه آن‌ها نیازهای معنوی انسان پاسخ داده می‌شوند و معنویت پرورش می‌یابد. بر اساس این پژوهش حاضر با هدف تحلیل نقش دعا و نیایش در جامعه‌پذیری دینی در میان شهروندان شهرستان بندر امام خمینی (ره) انجام شده است تا یک الگوی کارآمد بومی ارائه گردد.

مواجه می‌کند. افراط در جامعه‌پذیری، انعطاف و خلاقیت کنشگری را سلب و اختیار را محدود می‌کند. به این ترتیب انسان دچار جمود و محافظه‌کاری و اتکای بیش از حد به جامعه می‌شود.

غلبه خواست‌های انسان بر خواست‌های اجتماعی باعث پدید آمدن تفکر «انسان محوری» محض می‌شود. انسان خود و هنجارهای خودساخته، دانش، شناخت و تمایلات نفسانی خود را «مطلوب اصیل» و مطلق تلقی می‌کند و مطلوب خود را معیار حق و حقیقت می‌داند که همه چیز را نسبت به آن می‌سنجد. هرچیزی که از معیار و مطلوب انسان فاصله بیشتری داشته باشد از حق و حقیقت نیز دور خواهد بود. بدین ترتیب جهان نیز باید از معیارهای انسان تبعیت کند. اما وقتی انسان با این واقعیت مواجه می‌شود که هستی، تابع مطلوب‌های انسان نیست و بالعکس خود را بر انسان تحمیل می‌کند. در چنین شرایطی احساس بیگانگی در انسان ایجاد می‌شود که نوعی احساس پوچی و تنهایی نیز به همراه خواهد داشت. تشدید و غلبه امیال نفسانی «خود فردی» می‌تواند از انسان سلب اختیار، مجال بروز بیشتری می‌یابد. به این ترتیب امیال نفسانی محدود می‌شوند. اما به دلیل اینکه اراده انسان هم‌سو با منافعش است، هر جا نیروی عقل منفعت‌طلبی را تشخیص دهد اراده و اختیار انسان نیز به همان سو حرکت می‌کند. منفعت‌طلبی و خودخواهی انسان بقای جوامع بشری را با خطر مواجه می‌سازد. انسان صاحب عقل، اراده و اختیار نیازمند نیرویی است تا به او کمک کند چشمانداز وسیع‌تری نسبت به منافع فراتر از منافعش، به دست آورد و مطلوبی غیر از مطلوب شخصیش را ببیند. انسان نیازمند قوه تشخیص «اصالت مطلوب هاست». می‌توان از آن به‌عنوان «خود ملکوتی» یاد کرد که دارای اصالت وجودی است؛ اما به اقتضای زمان و مکان، قابلیت تضعیف یا تشدید دارد. برای اینکه شخصیت انسان شکل منسجم و متوازی به

خصوص پایداری جو معنوی در اماکن زیارتی و مذهبی، گسترش معنویت در زمان‌ها و مناسبت‌های خاص و اقتضائات روحی وابسته به موقعیت‌های خاص همچون غم، ناراحتی و سختی و گرفتاری، شرایط علی هستند که مستقیماً بر پدیده «جامعه‌پذیری دینی» مبتنی بر «دعاگرایی» اثرگذار هستند. اتخاذ راهبرد «دعاگرایی» که خود تحت تأثیر شرایط زمینه‌ای و مداخله‌گر است، به توانای تشخیص مطلوب‌های اصیل، نیت‌مندی و کنش آگاهانه، تفکر توحیدی، الگوها و احیای خود ملکوتی می‌انجامد. بنابراین فرآیند جامعه‌پذیری دینی مبتنی بر دعاگرایی یک فرآیند تعاملی است که هم اثرگذار است و هم اثرپذیر.

پذیرش تضاد منافع میان انسان و اجتماع بیانگر این واقعیت است که عملاً تحقق منافع یکی، مستلزم نفی منافع دیگری است که نتیجه قطعی آن غالب شدن یک بعد بر بعد دیگر است. اما حقیقت امر این است که انسان و جامعه باید به شکل پیوسته با در نظر گرفتن منافع یکدیگر برای تکامل و پیشرفت همدیگر سازگارانۀ تعامل کنند، به عبارتی روابط انسان و جامعه مبتنی بر تعادل هستند. انسان و جامعه به طور پیوسته در حال شکل دادن به همدیگر هستند؛ اما سهم آن‌ها در این فرآیند یکسان نیست. سلامت انسان و جامعه متضمن رهایی از غلبه خود اجتماعی و خود فردی است. بعضی از ابعاد جامعه از جمله فرهنگ در معرض دگرگونی هستند با توجه به اینکه «خود» از رابطه میان «خود اجتماعی» و «خود فردی» شکل می‌گیرد، با دگرگونی جامعه قاعداً «خود اجتماعی» نیز به تدریج دگرگون می‌شود و به تبع آن خواست‌های اجتماعی نیز دگرگون می‌شوند. غالب شدن «خود اجتماعی» باعث می‌شود جامعه به شکل مفرط انسان را ملزم به هم‌سویی با اهداف خود کند؛ به نحوی که انسان به تدریج خودآگاهی خود را از دست می‌دهد. به طوری که کنش اجتماعی ناآگاهانه، از روی عادت و غیر هدفمندانه خواهد داشت، تکرار کنش ناآگاهانه انسان را با پوچی

انسان پی می‌برد که چنین حد متعالی از احساسات خوشایند و عمیق از جنس حق و حقیقت، صرفاً برارنده خداوند است. به نوعی هیجانات و احساسات انسان در چنین حالتی دچار خودتنظیمی می‌شوند. انسان تعاملات فردی و اجتماعی را در سایه چنین احساسی دنبال می‌کند، که آگاهی و هوشیاری را در انسان زنده می‌کند بنابراین انسان می‌تواند آگاهانه محبت کند.

نیایش و نتایج آن مبتنی بر تکرار هستند؛ اما این نوع تکرار به واسطه «نیت‌مندی» به شکل عادت در نمی‌آید، بلکه آگاهانه و فعال است اما این فرآیند مطلق نیست، فاصله میان نیایش غیر عادت‌مندان و نیایش عادت‌مندان به میزان فاصله ایمان و اراده بستگی دارد. در صورت جدایی ایمان و اراده و سرکوب «خود ملکوتی»، عبادت‌ها از جمله نیایش نیز به کنش تکراری و ناآگاهانه تبدیل می‌شوند. بدین ترتیب کنشگر به صورت عبادت‌ها دست می‌یابد و از باطن و روح آن‌ها محروم می‌ماند. اما نه تنها در نیایش بلکه در کل عبادت‌ها دعوت به «نیت‌مندی» وجود دارد. نیایشگر به هدف خود واقف است، از جایگاه و شرایط خود، از جایگاه ذات حق آگاه است. در نیایش تصویری از «وضع مطلوب» برای انسان ترسیم می‌شود و به‌عنوان حقیقت به انسان عرضه می‌شود. به این ترتیب انسان معیاری در اختیار خواهد داشت تا بتواند وضع موجود خود و جامعه را با آن مقایسه کند و چشم‌اندازی نسبت به فاصله وضع موجود و وضع مطلوب به دست آورد. تلاش برای کاهش فاصله میان حقیقت هستی و واقعیت موجود، به نوعی تغییر آگاهانه می‌انجامد که دگرگونی و پویایی را با معنویت و ایمان سازگار می‌کند. گام برداشتن در مسیر معنویت، انسان را با دو چالش مواجه می‌کند؛ یکی اینکه چگونه می‌توان میزان معنویت به‌دست‌آمده را حفظ کند و دیگری؛ چگونه می‌تواند بدون برگشت به عقب، مسیر را ادامه دهد و آن را تداوم بخشد. برای برطرف شدن این چالش‌ها انسان به خود -حسابرسی دائمی نیاز دارد. انسان پیوسته در معرض روزمرگی، کنش

خود بگیرد، سه بعد خود فردی، خود اجتماعی و خود ملکوتی باید روابط متعادلی داشته باشند.

نیایش فراهم‌کننده زمینه بسط «خود ملکوتی» است، به واسطه این فرآیند مطلوب‌های اصیل برای عقل نمایان می‌شوند و نیروی عقل (اراده) برای دستیابی به مطلوب‌های اصیل فعال می‌شود. ایمان و معنویت در صورتی که صرفاً با عواطف و احساسات همراه باشند، باعث می‌شود کنش عقلانی مطابق احساسات کنترل نشده، دچار نوسان شود. هنگامی که عقلانیت نظری با ایمان همراه نباشد، عقلانیت عملی و مؤمنانه نیز شکل نمی‌گیرد، بدین ترتیب عقاید و باورها پایدار نخواهند ماند. اما هنگامی که ایمان با تعقل همراه شود، اراده و اختیار انسان در جهت ایمان و معنویت به کار گرفته می‌شوند درواقع انسان مجهز به نوعی «معنویت خردمندانه» می‌شود که خروجی آن کنش عقلانی-ایمانی (عقلانیت عملی با عقاید پایدار) خواهد بود. «خود ملکوتی» فعال، باعث هم‌سو شدن خواسته‌های عقلی، خواسته‌های نفسانی و خواسته‌های معنوی می‌شود.

اصالت بعد معنوی و مطلوب‌های معنوی به انسان کمک می‌کنند تا مطلوب‌های مادی خود را در امتداد مطلوب‌های معنوی دنبال کند. این امر به واسطه تعامل رفت و برگشتی عقل و ایمان صورت می‌گیرد؛ به نحوی که عقل، مؤمنانه می‌اندیشد، افکار مزاحم و ناهنجار را از خود دور می‌کند و ایمان نیز عاقلانه به سراسر زندگی سرایت می‌کند. به این ترتیب حاکمیت معنویت بر عقلانیت و حاکمیت عقلانیت بر معنویت تحقق می‌یابد. در این راستا علاوه بر اینکه افکار تعدیل و تنظیم می‌شود، احساسات نیز تعدیل می‌یابد. در روابط انسانی، عشق دردرساز و با خودخواهی همراه است و نیازمند توجه مضاعف است و در صورت کوچک‌ترین بی‌توجهی، عاشقانه‌ترین رابطه‌ها با خطر گسست مواجه می‌شوند. اما محبت در روابط انسانی می‌تواند کارساز باشد؛ زیرا با تواضع، گذشت و مدارای بیشتر همراه است. در وحدت فکر و ایمان

عادت‌وار و ناآگاهانه است به همین جهت می‌طلبد از سرمایه معنوی که به آن دست یافته مراقبت می‌کند تا آن را از دست ندهد و از ثمراتش بی‌ بهره نماند، ضمن اینکه می‌داند در این مسیر نقطه توقفی تعریف نشده، بنابراین باید پیوسته دستاوردش را توسعه و رشد دهد.

ارتباط با عالم معنا پیوسته وجود دارد؛ اما شدت و ضعف دارد، کاملاً وابسته به عملکرد انسان است که به چه میزان بتواند این جریان ارتباطی را احیا کند. خروجی این جریان ارتباطی، آگاهی عمیق نسبت به «وجود مقدس» است که یک آگاهی حیات بخش است و «خود ملکوتی» را به طور فزاینده احیا می‌کند. هنگامی که انسان بتواند آگاهی حیات بخش (تفکر توحیدی) را در سراسر زندگی حفظ کند، هوشیارانه کردارش را می‌سنجد تا در امتداد آگاهی حیات بخش و در وحدت با آن باشد. این نوع آگاهی قابلیت سرایت به سراسر زندگی دارد و نگرشی بیرونی نسبت به ابعاد مختلف ایجاد می‌کند. به انسان کمک می‌کند عادت‌ها (صورت‌های ذهنی قالبی و گونه‌های کنشی تکراری) را کنار بگذارد به منظور اینکه بتواند حقیقت هستی را درک کند و خود را از پوچی برهاند. دریابد که هستی متعلق به وجود والتری است. معیار سنجش حق و حقیقت و مطلوب‌های انسان و جامعه باید حول محور «وجود مقدس» شکل گیرد. به این ترتیب انسان می‌تواند «خود فردی» و «خود اجتماعی» را بر مبنای آن معیار (وجود مقدس) بسنجد و عملکردش را هم‌سو با آن سازگار کند.

از ثمرات شکل‌گیری تفکر توحیدی؛ رهایی از پراکندگی و تشتت ذهنی، افزایش تمرکز و عملکرد ذهنی مؤثر به واسطه آرامش، اعتماد و اطمینان است. به دلیل اینکه انسان ایمان دارد «وجود مقدس» دگرگونی‌پذیر نیست. از دیگر ثمرات تفکر توحیدی این است که انسان درمی‌یابد «خود» محور هستی نیست؛ بلکه جزئی از هستی است اما اصالت خود را از منبعی غنی دریافت می‌کند. بدین ترتیب نه تنها احساس تنهایی، پوچی و

ازخودبیگانگی نمی‌کند، بلکه درمی‌یابد که با هستی و «وجود مقدس» دارای وحدت هست. به عبارتی انسان نه تنها خود را فاقد معنا و مورد بی‌ اعتنایی نمی‌داند، بلکه خود را درون معنا و حقیقتی عظیم می‌یابد که به شکل پیوسته مورد توجه است. انسان درمی‌یابد که ریشه توانمندی‌ها در ایجاد تحولات بزرگ، عظمت بی‌نهایت «وجود مقدس» است. به این ترتیب هم‌سو با حق و حقیقت زندگی را متحدانه با هستی پیش می‌برد که خروجی آن تبلور صلح، در رابطه انسان با خود و محیط خواهد بود. پیچیدگی فزاینده زندگی مدرن آشفتگی، تضاد، ابهام و فقدان معنا و معنویت را برای انسان به ارمغان آورده است. دعاخوانی آرامش و معنویت تعمیم‌یافته‌ای را برای انسان به وجود می‌آورد که مهم‌ترین نیاز او است تا از پوچی، بیهودگی، بی‌هدفی رهایی یابد. احساس اطمینان، اعتماد و امنیت انسان مدرن مخدوش شده است به همین جهت این احساس را در خدا می‌جوید. این نوع احساس و جست‌وجو در انسان متدین و غیر متدین وجود دارد. دعا، ذکر، مناجات و حتی یاد خدا به شکل مختصر و لحظه‌ای امنیت و اطمینان فزاینده‌ای در انسان به وجود می‌آورد.

تحقیقات پیشین تنها بعد خاصی از آثار دعاگرایی را بررسی کرده‌اند؛ درحالی‌که تحقیق حاضر با تمرکز بر دعاگرایی به تحلیل نقش و پیامدهای آن بر جامعه‌پذیری دینی به‌عنوان مهم‌ترین فرآیند زندگی انسان پرداخته است. غالب پژوهش‌های صورت گرفته نسبت به شرایط زمینه‌ای، مداخله‌گر و شرایط علی توجهی نشان نداده‌اند و اکثراً بعد پیامدی را مطالعه کرده‌اند. ابراهیمی، دسترنج و عرب به آثار تربیتی دعا توجه نشان داده‌اند، پژوهش آن‌ها یک سویه است و سایر عوامل اجتماعی اثرگذار را بر این فرآیند بررسی نکرده‌اند. در این میان آبدار و جواد زاده: سلامت معنوی دختران، کشاورز یامچی: سلامت روانی، محسن پور و حسینی: مقابله با بیماری‌های روحی، روانی و جسمی، شیخ الاسلامی: کاهش استرس ادراک‌شده زنان، نصیری خلیلی، حیدری فرد: احساس امنیت روانی در جوانان، غلامی

در تحقیق حاضر به تجربه دینی در فرآیند جامعه‌پذیری توجه شده است. بلومر ضمن تفکیک میان جامعه‌پذیری و اجتماعی شدن، فرآیند جامعه‌پذیری را به معنای فهمیدن راه‌ها و اهداف مشترک موجود در جامعه می‌داند. درحالی‌که اجتماعی شدن فزاینده، اختیار انسان را محدود می‌کند و خلاقیت را کاهش می‌دهد. با توجه به تبعات غلبه منش اجتماعی (اجتماعی شدن فزاینده) فروم معتقد است لازمه سلامت انسان، غلبه منش فردی است. اما در صورت غلبه خواست‌های انسان بر خواست‌های اجتماعی، تفکر «انسان محوری» به وجود می‌آید. طبق یافته‌های پژوهش، لازمه سلامت فردی و اجتماعی متحد شدن خواست‌های فردی و اجتماعی با منبع معنا و معنویت به واسطه خود ملکوتی است. با توجه به یافته‌های پژوهش می‌توان به تقسیم‌بندی مید از «خود» که شامل دو بخش «من» و «درمن» است که همان خود فردی و خود اجتماعی است بعد دیگری افزود که مرتضی مطهری از آن تحت عنوان «من ملکوتی» یاد می‌کند. دیدگاه جیمز مؤید وجود «خود ملکوتی» ذیل بعد پیامدی است. پژوهش حاضر با نگاهی بومی و همه‌جانبه ابعاد جدیدی از پدیده «جامعه‌پذیری دینی» مبتنی بر دعاگرایی و شرایط اثرگذار میانجی را کشف کرده است که توسعه‌دهنده پژوهش‌های پیشین است و می‌تواند مبنایی برای پژوهش‌های کمی و کیفی آتی باشد. همچنین یک مدل نظری مبتنی بر ساختار بومی جامعه ایران ارائه کرده است.

در پاسخ به سؤال تحقیق اینکه دعا و نیایش چگونه و با استفاده از چه مؤلفه‌هایی می‌تواند در جامعه‌پذیری دینی مؤثر عمل کنند؟ نتایج تحقیق نشان داد؛ در صورت اتخاذ راهبرد دعاگرایی، جامعه‌پذیری دینی که بخشی از فرآیند عام جامعه‌پذیری است، تحقق می‌یابد. دعاگرایی پایدار ضمن انتقال مفاهیم دینی، زمینه را برای خودسازی و تربیت انسان فراهم می‌کند، همچنین تجربه دینی را بازتولید می‌کند. این عوامل در مجموع، جامعه‌پذیری دینی افراد را موجب می‌شود. دعاگرایی افراد به دلیل

و خوشنام‌وند: نگرش انسان نسبت به تلاش، نجاتی حسینی: تجلی نیاز و عشق، احساس عارفانه، خود آگاهی اجتماعی و ابراز ایدئولوژی، یحیی زاده جلودار و لطفی گودرزی: درمان افسردگی، مهر غفوری، ایوبی، دره زرشکی: شادکامی را به‌عنوان دستاورد دعا بررسی کرده‌اند.

در پژوهش‌های خارجی آی و همکاران (۱۳۸۱) نقش دعا در سلامت عاطفی و معنوی بیماران را بررسی کرده‌اند، نیل کرازو (۲۰۰۴) به عزت نفس توجه نشان داده، همچنین نژاد و سن را که زیر مجموعه شرایط زمینه‌ای هستند، بررسی کرده است. در پژوهش سنول و ام لی نقش والدین و همسالان (شرایط زمینه‌ای) در جامعه‌پذیری دینی مورد توجه واقع شده است. گولو و همکاران (۲۰۱۹) عوامل اجتماعی مؤثر بر درک دینی را بررسی کرده‌اند. همچنین ارتباط میان درک دینی و ایمان دینی در جامعه‌پذیری دینی را نشان داده‌اند که ناظر بر بعد پیامدی است. پژوهش‌های صورت گرفته غالباً کمی، پیمایشی و همین‌طور یک سویه و تک بعدی هستند و سایر ابعاد علی، مداخله‌گر و زمینه‌ای را به طور همه‌جانبه بررسی نکرده است. آثار ذکر شده صرفاً بر ویژگی‌های روان‌شناختی تمرکز کرده‌اند که بخشی از بعد پیامدی هستند. اما پژوهش حاضر با استفاده از رویکرد کیفی و روش نظریه زمینه‌ای، نقش دعاگرایی را در پدیده جامعه‌پذیری دینی و همین‌طور شرایط علی، زمینه‌ای، مداخله‌گر و پیامدی را مطالعه کرده است و در این خصوص نظریه‌ای بومی مطابق با ساختار بومی جامعه مورد مطالعه ارائه کرده است.

اغلب رویکردهای نظری جامعه‌شناسی مرتبط با جامعه‌پذیری به بعد معنوی انسان و نقش معنویت توجهی نکرده‌اند، با توجه به تعدد ابعاد وجودی انسان، می‌تواند در فرآیند جامعه‌پذیری به تمام ابعاد وجودی از جمله بعد معنوی توجه شود. مفهوم جامعه در اندیشه برگر جامعه‌پذیری فرآیندی تعاملی و دو سویه، میان انسان و محیط است. اما

کیفی محدودیت‌های برای محقق دارد به همین جهت پیشنهاد می‌شود برای مطالعه عمیق‌تر، این پژوهش با استفاده از روش کمی نیز بررسی شود؛ زیرا روش کمی امکان بررسی جمعیت بیشتری را فراهم می‌کند به این ترتیب پژوهش از روایی و اعتبار بیشتری برخوردار می‌شود و نتایج تعمیم‌پذیری بالاتری خواهند داشت. در این پژوهش به موضوعی پرداختیم که دارای ابعاد گوناگونی است که ممکن است در این پژوهش نادیده گرفته شده یا آن گونه که شایسته است مورد توجه واقع نشده باشند.

منابع مالی

این مطالعه، حمایت مالی نداشته است.

سهم نویسندگان

ایده و طراحی مطالعه: (حسینی و فرحانی زاده)؛ جمع‌آوری داده‌ها: (فرحانی زاده)؛ تحلیل کیفی داده‌ها و ارائه مدل پارادایمی: (حسینی و فرحانی زاده)

تعارض منافع

در این تحقیق تعارض منافع وجود ندارد.

تشکر و قدردانی

از همه کنشگران به‌ویژه پاسخ‌گویان گرامی جهت همراهی با تحقیق سپاس‌گزاریم.

کاربردهای تجربه‌شده دعا، عبارت‌اند از: خداجویی، نیاز و اعتماد به خدا و نیاز به معنویت است. راهبرد دعاگرایی خود تحت تأثیر دو دسته از عوامل است که همان شرایط زمینه‌ای (شرایط فردی، دعاگرایی خانواده، دعاگرایی دوستان، رویکرد مناسبی رسانه) و مداخله‌گر (ظرفیت وجودی، فشار محیط، عملکرد ساختاری، معنویت متغیر، دسترسی‌پذیری محتوای جانبی) هستند. بنابراین به منظور تسهیل روند جامعه‌پذیری دینی لازم است شرایط تحدیدکننده، حذف یا حداقل تعدیل شوند و شرایط تسهیل‌کننده، ایجاد یا تقویت شوند. پژوهش حاضر به‌عنوان یک دستاورد جدید توانست این شرایط میانجی را نشان دهد.

نقش دعا و نیایش در جامعه‌پذیری دینی موضوعی بسیار مهم برای پژوهش است، اما تاکنون آن گونه که باید و شاید به آن پرداخته نشده است. پژوهش حاضر نقطه آغازی برای کسب آگاهی در این زمینه است. بی‌شک این موضوع نیازمند تحقیقات همه‌جانبه‌تر و گسترده‌تری است تا با نگاه علمی به آگاهی وسیع‌تری در این زمینه دست یافت. در پژوهش حاضر به دلیل مطالعه پدیده و فرآیند جامعه‌پذیری دینی مبتنی بر دعا و نیایش لازم بود از روش کیفی استفاده شود تا بتوان از تحلیل داده‌ها به یک مدل نظری بومی دست یافت. اما روش

منابع

ابراهیمی، ابراهیم؛ دست رنج، فاطمه و عرب، منصوره (۱۴۰۰). واکاوی کنش‌های گفتاری

در تبیین آموزه‌های تربیتی دعای مکارم الاخلاق. *نشریه آموزه‌های تربیتی در قرآن و حدیث*، ۶(۲)، ۱۹-۴۵.

اداره تبلیغات نمایندگی ولی فقیه (۱۳۸۹). *معنویت بار مینا و ذخیره لازم عوامل سایش و عوامل افزایش بر پایه رهنمودها و بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی آیت‌الله خامنه‌ای*

ازکیا، مصطفی (۱۳۹۶). *روش‌های تحقیق کیفی از نظریه تا عمل* (چاپ اول). تهران: انتشارات کیهان.

ایمان، محمد تقی (۱۳۹۷). *روش‌شناسی تحقیقات کیفی* (چاپ چهارم). قم: انتشارات پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

ریتزر، جورج (۱۳۹۰). *نظریه جامعه‌شناسی در دوران معاصر* (چاپ هفدهم). ترجمه محسن ثلاثی. تهران: انتشارات علمی.

شیخ الاسلامی، علی و پرسا، معصومه (۱۳۹۷). اثربخشی آموزش دعا و نیایش بر استرس ادراک شده زنان سرپرست خانوار تحت پوشش کمیته امداد امام خمینی (قدس سره). *مجله پژوهش در دین و سلامت*، ۴(۵)، ۱۷-۲۶.

<https://doi.org/10.22037/jrrh.v4i5.17916>

ضرابی، عبدالرضا (۱۳۹۸). *جامعه‌شناسی تربیت دینی؛ نقش تربیتی نهادهای اجتماعی در تحقق جامعه دینی* (چاپ اول). قم: نشر مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی.

طالبان، محمدرضا (۱۴۰۱). *مطالعه تطبیقی ارتباط دین و به‌هم‌پیوستگی اجتماعی در ایران*. *جامعه‌شناسی نهادهای اجتماعی*، ۹(۱۹): ۲۱۳-۲۳۸.

<https://doi.org/10.22080/ssi.2022.23587.2006>

غلامی، مجاهد و خوشناموند، مسعود (۱۳۹۴). بررسی تأثیر تربیتی «دعا» و تلاش در شئونات زندگی. *پژوهش‌های تعلیم و تربیت اسلامی*، ۳(۱۱): ۱۱۳-۱۳۴.

<https://doi.org/10.22103/jir.2016.1405>

فلیک، اووه (۱۳۹۹). *درآمدی بر تحقیق کیفی* (چاپ یازدهم). ترجمه هادی جلیلی. تهران: نشر نی.

آبدار، الهه و جواد زاده، فاطمه (۱۳۹۹). بررسی تأثیر مشاوره گروهی مبتنی بر قرآن و نیایش بر سلامت معنوی دختران بازپروری بهزیستی شهر اصفهان. *همایش بین‌المللی قرآن و سلامت اجتماعی*.

آی، آ. ال؛ بولینگ، اس. اف. و پیترسون، سی. (۱۳۸۱). نقش نیایش در بیماری که بای پس عروق کرونری شده‌اند. ترجمه محمد علی معتضدیان. *نشریه علم و دین*، ۱۳(۱۶)، ۱۰۷-۱۳۴.

تنهایی، حسین ابوالحسن (۱۳۹۴). *درآمدی بر مکاتب و نظریه‌های جامعه‌شناسی* (چاپ هشتم). مشهد: انتشارات مرنديز.

جلودار زاده، یحیی و لطفی گودرزی، سلیمان (۱۳۹۱). درمان افسردگی با دعا و نیایش. *مجله دانشگاه علوم پزشکی بابل*، ۱۵(۱)، ۹۴-۱۰۰. <http://dx.doi.org/10.18869/acadpub.jbums.15.1.94>

جیمز، ویلیام (۱۳۴۳). *دین و روان (مذهب از دید روان‌شناسی)*. ترجمه مهدی قائینی. تهران: انتشارات بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

حاجی ده آبادی، محمد علی (۱۳۹۹). *آسیب‌شناسی تربیت دینی* (چاپ اول). قم: انتشارات پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

حیدری، محمد شریف (۱۳۹۲). *جامعه‌پذیری دینی در ایران* (چاپ اول). تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.

رفیعی، غلامرضا (۱۳۹۰). نقش دعا و نیایش بر سلامت جسمی و روانی. *مجله دانشگاه علوم پزشکی قم، ویژه‌نامه طب و دین*، ۵(۳)، ۷۳-۶۶.

محسن پور، ریحانه و حسینی، سیده فاطمه (۱۳۹۷). بررسی تأثیر دعا و نیایش در زندگی انسان از نظر آیات و روایات. نشریه قرآنی کوثر، ۶۱، ۱۴۱-۱۲۵.

مطهری، مرتضی (۱۳۸۵). تعلیم و تربیت در اسلام (چاپ چهل و هشتم). تهران: انتشارات صدرا.

مهر غفوری، سید حبیب الله؛ ایوبی، فاطمه و دره زرشکی، نعیمه (۱۳۹۰). تأثیر دعا و نیایش بر میزان شادکامی (مطالعه موردی: زنان شرکت‌کننده در مراسم اعتکاف استان یزد). بانوان شیعه، ۸ (۲۶)، ۷-۳۲.

نجاتی حسینی، سید محمود (۱۳۹۲). دعا: یک کنش اجتماعی-دینی مؤثر، مستمر، فراگیر (تحلیل ادبیات دعاپژوهی). مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، ۲ (۱)، ۳۷-۶۰.
<https://doi.org/10.22059/jisr.2013.36576>

نصیری خلیلی، علیرضا و حیدری فر، مجید (۱۳۹۷). آثار روان‌شناختی دعا و نیایش با خدا و تأثیر آن بر سلامت روح و روان. فصل‌نامه علمی-پژوهشی قرآن و طب، ۴ (۱)، ۴۸-۵۲.

Abdar, e. & Javadzadeh, F. (2020). Investigating the effect of group counseling based on the Quran and prayer on the spiritual health of the Bahzisti rehabilitation girls of Isfahan city. *International Qur'an and Social Health Conference papers*, 3(1), 1447-1477. [in Persian].

Advertising Office Representation of Wali Faqi. (2010). *The spirituality of the base burden and the necessary*

کشاورز یامچی، یونس (۱۳۹۹). تأثیر نماز و نیایش در تقویت ابعاد معنوی انسان. نشریه پیشرفت‌های نوین در روان‌شناسی، علوم تربیتی و آموزش و پرورش، ۳ (۲۷)، ۱۴۴-۱۵۱.

کمالی اردکانی، معصومه؛ تاج‌الدین، محمدباقر و محدثی گیلوایی، حسن (۱۴۰۱). تحولات دین‌داری در بین دو نسل از زنان: مطالعه موردی زنان منطقه ۴ تهران. جامعه‌شناسی نهادهای اجتماعی، ۹ (۱۹)، ۳۵-۵۷.

<https://doi.org/10.22080/ssi.2022.22844.1969>

کوئن، بروس (۱۳۸۷). مبانی جامعه‌شناسی (چاپ نوزدهم). ترجمه غلامعباس توسلی، رضا فاضل. تهران: نشر سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها.

گیدنز، آنتونی (۱۳۸۶). جامعه‌شناسی (چاپ بیست و یکم). ترجمه منوچهر صبوری. تهران: نشر نی.

محدثی، حسن (۱۳۹۱). جامعه‌شناسی دینی روایتی ایرانی (چاپ اول). تهران: انتشارات شرکت بین‌المللی پژوهش و نشر یادآوران.

reserve of wear and tear factors and increase factors, based on the guidelines and statements of the Supreme Leader of the Islamic Revolution, Ayatollah Khamenei (first edition). Tehran: Quran and Atrat Foundation. [in Persian].

Ai, A. L., Bolling, S. F., & Peterson, C. (2002). The role of prayer in coronary artery bypass patients, translated by M, Moataddian.

- Science of Science and Religion, 13(16), 107-134. [in Persian].
- Al-Hassan, T. (2011). *Prayer its brightness and its benefits. from the research of Mr. K, Al-Haidari* (first edition). Tehran: Mushar Publication. [in Arabic].
- Al-Khashali, Sh. (2012). *The socialization of children in the reality of Iraqi society after the American occupation in 2003: a field study in social psychology for one of the Iraqi governorates (Diyala)*. (Doctoral dissertation, Open Arab academy in Denmark, Denmark). [in Arabic].
- Azkia, M. (2017). *Qualitative research methods from theory to practice* (first edition). Tehran: Kayhan Publishing. [in Persian].
- Cohen, B. (2008). *Introduction to sociology* (19th Edition). Translated and Adapted by Gh., Tavasli & R., Faze. Tehran: Organization for Studying and Compiling Humanities Books of Universities. [in Persian].
- Ebrahimi, E. Dastranj, F. & Arab, M. (2021). Analysis of the speech act in explaining the educational teachings of prayer of Makarem al-Akhlaq. *Journal of Educational Teachings in Quran and Hadith*, 6(2), 19-45. [in Persian].
- Flick, O. (2020). *An introduction to qualitative research* (11th edition). Translated by H. Jalili. Tehran: Ney Publishing. [in Persian].
- Gholami, M., Khushnamvand, M. (2016). Investigating the educational effect of "prayer" and effort in the aspects of life. *Journal of Islamic Researches*, 3(11), 113-134. [in Persian].
<https://doi.org/10.22103/jir.2016.1405>
- Giddens, A. (2007). *Sociology* (21st edition). Translated by M., Sabouri. Tehran: Ney Publishing. [in Persian].
- Golo, B., Broo, M., Sztajer, S., Benyah, F., & Sharkar, M. (2019). Primary religious socialization agents and young adults' understanding of religion; connections and disconnections. *Religion*, 49(2), 179-200.
<https://doi.org/10.1080/0048721X.2019.1584350>
- Haji Dehabadi, M. (1919). *Pathology of religious education* (first edition). Qom: Hozeh and University Research Center. [in Persian].
- Heydari, M. Sh. (2013). *Religious socialization in Iran* (first edition). Tehran: Research Institute of Culture, Art and Communication; Baqer Aluloom Research Institute. [in Persian].
- Ichimura, E., Shelby, T., Taone, T., Kim, P. Y., & Jin, J. (2024). Familial and religious ethnic-racial socialization in promoting activism among Asian American Christians. *American Journal of Orthopsychiatry*. Advance online publication.

- <https://doi.org/10.1037/ort0000766>.
- Iman, M. (2018). *Methodology of qualitative research* (4th edition). Qom: Publications of the Research Center of the Hozeh and University. [in Persian].
- James, W. (1964). *Religion and psyche (religion from the point of view of psychology)*. Translation by Qaini. Tehran: Mehdi, book translation and publishing company. [in Persian].
- Jolodarzadeh, Y. & Lotfi Gudarzi, S. (2012). Treatment of depression with prayer. *Journal of Babol University of Medical Sciences*, 15(1), 94-100. [in Persian].
- Kamali Ardakani, M., Tajeddin, M., B. & Mohaddesi Gilvai, H. (2022). The transformation of religiosity in two generation living in district 4 of Tehran, *Sociology of Social Institutions*, 9(19), 35-57. [in Persian].
<https://doi.org/10.22080/ssi.2022.22844.1969>.
- Keshavarz Yamchi, Y. (2020). the effect of prayer in strengthening the spiritual dimensions of man. *Journal of New Advances in Psychology, Training and Education*, (27), 144-151. [in Persian].
- Krause, N. (2004). Assessing the relationships among prayer expectancies, race, and self-esteem in late life. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 34(3), 395 – 408.
<https://doi.org/10.1111/j.1468-5906.2004.00242.x>.
- Mir Ghafari, S., H., Abbuie, F. & Darra Zereski, N. (2014). The effect of prayer and worship on happiness (A case study: the women take part in religious rituals of Etekāf). *Journal of Shiite women*, 8 (26), 7-32. in Persian].
- Mohaddesi, H. (2013). *Sociology of religion an Iranian narrative* (first edition). Tehran: Yadavaran International Research and Publishing Company. [in Persian].
- Mohsenpour, R., Hosseini, S, F. (2018). Examining the effect of prayer on human life in terms of verses and hadiths. *Kausar Quranic magazine*, (61), 125-141. [in Persian].
- Motahari, M. (2006). *Training and education in Islam* (48th edition). Tehran: Sadra Publishing. [in Persian].
- Nasiri Khalili, A., Heidari Far, M. (2018). Psychological effects of prayer and praying with god and its impact on mental health. *Scientific Quarterly - Study of Quran and Medicine*, 4 (1), 48-52. [in Persian].
- Nejatihoseini, S. M. (2014). To pray: A socio-religious action (Review on “pray -studies” literature). *Social*

- Studies and Research in Iran*, 2(1), 37-60. [in Persian].
<https://doi.org/10.22059/jisr.2013.36576>.
- Rafiei, G. (2019). The role of prayer on physical and mental health. *Qom University of Medical Sciences Journal, Special Letter of Medicine and Religion*, 5(3), 66-73. [in Persian].
- Ritzer, G. (2011). *Contemporary sociological theory* (17th edition). Translated by M., Salasi. Tehran: Scientific Publication. [in Persian].
- Seol, K., & lee, R. M. (2012). The effects of religious socialization and religious identity on psychosocial functioning in Korean American adolescents. *Journal of family psychology*, 26(3), 371-380.
- Sheykholslami, A. & Parsa, M. (2018). The effectiveness of prayer training on perceived stress of women heading households supported by Imam Khomeini Relief foundation. *Journal of Research in Religion and Health*, 4(5), 17- 26. [in Persian].
<https://doi.org/10.22037/jrrh.v4i5.17916>
- Taleban, M., R. (2022). A comparative study of the relationship between religion and social cohesion in Iran, *Sociology of Social Institutions*, 9(19), 213-238. [in Persian].
<https://doi.org/10.22080/ssi.2022.23587.2006>.
- Tanhaei, H. (2015). *An introduction to the schools and theories of sociology* (8th edition). Mashhad: Marandiz publication & Bahman Barna publication. [in Persian].
- Zarrabi, A. (2019). *Sociology of religious education* (first edition). Qom: Publication of Imam Khomeini Educational Research Institute. [in Persian].